

CONCELLO
DE VIGO

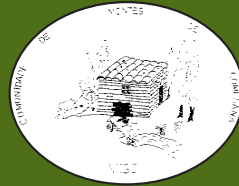

TOPONIMIA DO VAL DE FRAGOSO

COMESAÑA

5

Anxo Rodríguez Lemos

Edición:

Área de Normalización Lingüística da Universidade de Vigo
Edificio Newton, andar 1.º, portal 15. Rúa das Cumieiras, s/n
Campus de Vigo

36301 Vigo

Tfno.: 986 813 574

Fax: 986 813 559

© Anxo Rodríguez Lemos

Fotógrafo: Anxo Rodríguez Lemos

Foto portada: Vista xeral de Comesaña por Miguel González Ricoy

© Área de Normalización Lingüística da Universidade de Vigo, 2018

© Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 2018

Printed in Spain - Impreso en España

ISBN da colección: 978-84-8158-416-5

ISBN do volume: 978-84-8158-781-4

Depósito legal: VG 342-2018

Revisión: Área de Normalización Lingüística da Universidade de Vigo

Maquetación e impresión: Tórculo Comunicación Gráfica, S.A.

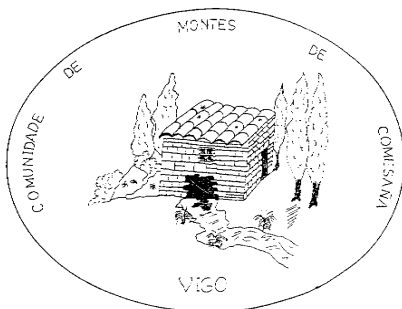
Reservados todos os dereitos. Nin a totalidade nin parte deste libro pode reproducirse ou transmitirse por ningún procedemento electrónico ou mecánico, incluíndo fotocopia, gravación magnética ou calquera almacenamento de información e sistema de recuperación, sen o permiso escrito da Área de Normalización Lingüística da Universidade de Vigo.

TOPONIMIA DO VAL DE FRAGOSO

COMESAÑA

5

Anxo Rodríguez Lemos

CONCELLO
DE VIGO

Universida de Vigo

Aos veciños e veciñas desta parroquia,
aos que están e aos que se foron da nosa beira.

Na memoria da miña avoa, Consuelo *A Purgatoria*

O curso do río Lagares cruza silandeiro baixo Balaídos antes de chegar ás Barxas Grandes, Poldres, O Angueiro e Medinas, dende onde vai encaixado entre terras húmidas ata a súa desembocadura na Foz, despois de Muíños. Neste tramo final, en que amainan as súas salvaxes augas, únese ao mar logo de atravesar Comesaña, parroquia do concello de Vigo, obxecto do noso estudo.

Aínda que é unha das parroquias padecedoras do proceso de industrialización experimentado pola Cidade Olívica, achegarémonos á súa xeografía, coñeceremos as súas terras, camiños, muíños, montes, fontes ou lavadoiros grazas á súa toponimia; os nomes de lugar que, as persoas que naceron nela, conservaron ata os nosos días por ser parte da súa idiosincrasia. A microtoponimia recollida permite analizar o seu terreo, as características xeográficas e naturais, xunto aos espazos que a actividade humana, ao longo da historia, foi modificando ao seu proveito. Comesaña experimentou no século pasado un proceso de conversión que fixo máis urbanas algunhas áreas fronte a outras aínda rurais, especialmente a partir da década dos setenta. Barrios como Casás, Rial, A Rodeira ou A Igrexa salváronse da inicial explosión urbanística e industrial, así como certas zonas de Sanín. Outros, aínda conservando parte do seu orixinal ambiente como As Pereiras, Muíños, O Pazo, A Pedreira, O Tombo ou A Ponte, perderon a fasquía tradicional coa instalación de fábricas, estradas, concesionarios, equipamentos, tendas etc.

Á perda de terras de labor contribuíu tamén, dende o ano 1957, a instalación da Zona Franca, que ocuparía terreos de Comesaña e da veciña Matamá, e deixou sen campos e veigas a veciños e veciñas da

Pedreira, Os Eidos ou Os Cocheiros. O mesmo acontecería no polígono do Caramuxo, onde A Ponte ou Navia quedou sen as fértiles barxas ás beiras do Lagares como As Ufas ou Os Fornos. As novas vías de comunicación contribuíron tamén aos cambios. A construción do cinto da circunvalación separou Comesaña de Casás e os barrios da Rodeira da Pedra Branca, comunicados hoxe por un túnel subterráneo.

Descendeu así o traballo na terra, a cada pouco máis comesta polas silvas e o mato que avanza imparables á custa dos poucos ferrados que se labran, se sementan ou nos cales se corta a herba. A agricultura, sustento noutros tempos de boa parte das casas, viuse reducida ao traballo en hortas e en eidos. E este abandono das tarefas do agro levou ao esquecemento dos nomes ou, cando menos, converteunos en dato non esencial nunha vida cotiá na cal cada un anda ao seu, non hai labradas comunais nin limpeza de regos, nin arranxo de camiños, nin bailes ou seráns mentres se fiaba. As novas xeracións xa non saben o que foi a parroquia noutros tempos e a cadea da transmisión oral de nomes, cantigas, lendas, sucesos e costumes vaise rompendo como terrón tras o paso do arado. Menos mal que na parroquia seguen vivindo nativos e nativas como os Maturranca, os Zaragallas, os Ricoi, os Purgatorio, os Jachía, os da Presa, os Reinaldos, os Panchos, os Carreira, os Monroi, os Verzas, os Matacristos, os Chute, os Pintos, os Madruga, os Petotes, os Síos ou outras moitas persoas ás que, pola súa importancia nesta recollida, lles dedicaremos un apartado final para tentar explicar a posible procedencia dos seus alcumes. Todas elas representan as persoas que viviron e viven nunha parroquia da que todo coñecen e da que reivindicán a conservación dalgúns nomes en vías de desaparición como As Ufas, actualmente enmarcadas no polígono do Caramuxo; o cemiterio parroquial das Oleiras; o barrio dos Eidos que, ao figurar nos enderezos como estrada de Matamá-Pazo, parece que vai acabar por desaparecer; o viaduto do cinto que, máis ca Viña da Veiga como indica, debería ser de Comesaña; ou o polígono industrial das Pereiras como o dos Pumariños. Á citada conservación tampouco axudan as novas urbanizacións ou vivendas que, ao esquecer a denominación tradicional do lugar en que se asentán, se bautizan de novo como en 2007 os chalés construídos no alto de Casás baixo o nome de *San Andrés Residencial*. Non debía gustar *O Topete Residencial* para uns chalés vermellos, difíciles de encaixar na paisaxe, que tanto contrastan coas tradicionais casas pequenas, de pedra, cabana e curral.

Os topónimos, que é como así se lles chama tecnicamente aos nomes de lugar, parece que están sentenciados a morrer porque ninguén lles dá valor, nin sendo parte da nosa identidade e a maior herdanza inmaterial que deixaron os nosos avós. Todo porque, disque, cambiou a vida. Son xa moitas persoas as que non coñecen os barrios, nin como se chaman nin a súa localización; as familias que viven neles cos seus *apoios* (alcumes); onde e que terras tiñan ou outra información que os conformaba como unidade que xiraba arredor dun templo parroquial, o de Santo André de Comesaña.

Como veremos, cada un deles ten unha orixe, un significado e toda unha historia que o fixo conservarse a través dos séculos.

A xeografía da parroquia

Comesaña (Santo André) é unha das dezoito parroquias que conforman na actualidade o concello de Vigo aínda que, historicamente, dependeu da xurisdición da vila de Bouzas ata a súa disolución no ano 1904. Pertence no relixioso ao arciprestado de Vigo, diocese de Tui-Vigo e, xunto ao resto de parroquias de Fragoso, reuníanse «a campana tañida según costumbre en ayuntamiento en el Atrio de Freixeiro, cabeza de partido del Valle de Fragoso».

Segundo o padrón municipal, conta con 5925 habitantes. Estrema polo leste coa parroquia de Matamá, polo oeste con Coruxo e San Paio de Navia, polo norte con Alcabre e Coia e polo sur con Valadares no barrio de Freixo. Situada na aba sueste de Fragoso, o Catastro de Ensenada describíaa deste xeito en 1754:

...comprende de levante a poniente un tercio de legua, de norte a sur media y de circunferencia legua y cuarto. Linda a levante con la feligresía de San Pedro de Matamá, poniente con la de San Salvador de Coruxo y San Paio de Navia, norte con la de San Martín de Coya y Santa Eulalia de Alcabre, sur con el coto de San Andrés de Valladares.

No que respecta á súa delimitación, é moi semellante á actual:

... principiando su demarcación ala parte del Levante en el marco que nombran **Piedra furada**, partiendo con dicha feligresía de Matamá sigue al do **outeiro da Forca**, y de este al que nombran de **Gonzalo**, desde el qual dividiendo ala feligresía de Coya pasa al que nominan de **Valaído** y al **de fornos** de el que confinando con la misma feligresía va a dar al de **Pelaio**, de

este partiendo la referida feligresía y la de Alcabre sigue asta dar en el **penedo da Pedra das Seixas** desde cuiio sitio confrontando con la de San Paio va en derechura al marco de **el juncal**, y al **Peirao de Pozo de Abad** y siguiendo la misma limitación por el río nombrado **do fox** pasa al **Puerto da torre** y de allí camina dividiendo la feligresía de Coruxo al **Outeiro do Areiro**, desde el que demarcando con la misma de Coruxo, va a dar al sitio **de freixo** y de aquí partiendo con el coto de Valladares pasa al **marco de Murugento** y de este confrontando con dicho coto y citada feligresía de Matamá ba concluir en el expresado marco de **Piedra furada**.

(1754, CME, Interrogatorio Xeral, AGS, libro 273)

3 Orografía

Comesaña é unha parroquia cun relevo moi accidentado cara ao sur, onde predominan os outeiros e os altos, mentres que cara ao norte, xa lindando con Navia e Coia, predominan as chás e as pequenas vagoadas, así como acontecía na estrema con Matamá nas terras que en 1957 comezou a ocupar a Zona Franca.

Aparecen, polo tanto, cara á zona do norte altos como **O Curucho da Agueira**, punto máis alto da parroquia a 163 m sobre o nivel do mar, seguido da **Paraguda** (131 m), **A Pedra Longa** (107 m), que estrema con Coruxo, e o **Monte do Castro** (95 m). En dirección sur sucédense as terras baixas xa contra o río Sárdoma e as acentuadas chairas existentes nas terras de Citröen, que é probable que fosen noutros tempos lugar de vestixios megalíticos como nos dá mostra o topónimo fosilizado no lugar (As Antas).

Son boa mostra dos abundantes afloramentos rochosos a media ducia de canteiras que estiveron en explotación dende mediados do século XIX ata a década dos anos oitenta.

A Comesaña tradicional: os barrios os lugares

Como explicaba Iván Sestay no seu libro sobre os nomes de Coia, en Frago as aldeas son chamadas barrios, divididos á súa vez en lugares. Un exemplo disto é **O Tombo**, un lugar do barrio da Igrexa que acabou por converterse, ao medrar, noutro barrio máis. Os barrios históricos de Comesaña son **Os Cocheiros, Os Eidos, A Pedreira, A Ponte, Sanín, A Fonte Santa, Casás, A Pedra Branca, Rial, Comesaña, A Rodeira, As Nogueiras, A Viña da Veiga, O Pazo, Muíños, As Pereiras, O Romeu e A Igrexa**. Cada un ten os seus lugares, como **Os Liñares, A Presa, O Tombo, O Outeiro, O Topete, A Regueira, A Bouza, A Capela...**

Dentro deles aparecen as subdivisións menores destas entidades, os lugares ou eidos de cada unha das casas, coñecidos normalmente polo alcume do seu propietario ou propietaria, por exemplo, o **Lugar do Patillas**, que se refería a todo o ámbito que rodea a casa, acotío murado, propiedade deste veciño.

A documentación antiga consultada ponse da nosa parte e son moi poucos os nomes que se perderon ao longo dos anos ou que foron caendo en desuso. É certo que son bastantes os antropónimos referentes a alcumes de antigos propietarios ou propietarias do século pasado, pero tamén é verdade que hai nomes conservados con máis de trescentos anos de antigüidade. Algúns deles non somos quen de sinalos por culpa do forte cambio que sufriron certos lugares; noutros si o facemos por aproximación, sobre todo nas terras que ocupou a Zona Franca.

Informantes

Falei neste tempo con máis dun cento de persoas entre os que houbo dende labradores, costureiras, tendeiros, gaiteiros, canteiros, leiteiras ou traballadores de Citroën, todas elas coñecedoras á perfección do terreo. Coa relación a algunhas das persoas entrevistadas, presentada a continuación, pretendo facerlles a todas elas unha homenaxe e mostrarlles o meu maior agradecemento (as idades atenden ao momento da entrevista):

1. Ángel Ramilo, 54 anos, lugar dos Liñares, Os Cocheiros
2. Purificación Pintos (*Pura, A Pintas*), 99 anos, lugar dos Liñares, Os Cocheiros
3. Luísa Fernández Rodríguez, 76 anos. Os Cocheiros
4. José Álvarez Comesaña (*Pepe, O Borralla*). O Tombo, A Igrexa
5. Carmen Alonso Álvarez. O Tombo, A Igrexa
6. Jaime Sío Rodríguez (*O Carboeiro*). Comesaña
7. Ángeles Vilas (*A Giles*). Comesaña
8. Consuelo Fernández Rodríguez (*A Purgatoria*), 87 anos. Comesaña
9. Isabel Pérez Casal (*Belita*), 72 anos. Casás
10. Consuelo Ricoy (*A Ricoia*), 90 anos. O Tombo, A Igrexa
11. Paulina Comesaña Ramilo (*A Moxenas*) e familia, 89 anos. A Rodeira
12. Juan Fernández Rodríguez, natural dos Cocheiros, residente no Roupeiro, Matamá
13. Sara Comesaña (*Sara do Monte*), 80 anos. A Fonte Santa
14. Concepción Hermida (*O Madruga*) e familia. As Pereiras
15. Mercedes García (*A Chidiñas*) e familia. Comesaña
16. Julia Álvarez Goberna, 88 anos. A Igrexa
17. José Rodríguez Fernández, natural de Comesaña, residente en Beade
18. Cándida Rodríguez Fernández, natural de Comesaña, residente en Cela (Mos)

O topónimo *Comesaña*

Rexístrase por escrito desde polo menos o século XII co nome actual, *Comesania* en latín («in terra de Frago de ecclesia sancto Andree de Comesania», ano 1156) e *Comesaña* en galego desde o século XIII. A vulgar pola advocación de *Santo André*, un dos santos pertencentes ao vello santoral anterior ao século VIII, é probable que xa viñese sendo sé parroquial desde moito tempo atrás. Seguindo a González Reboredo (2012: 46), Santo André foi, xunto a San Pedro e Santiago, un dos apóstolos con maior presenza no padroado das nosas parroquias. Na diocese de Tui ocupa o décimo posto (sete parroquias, 2,4 %) por detrás de San Mamede e diante de Santa Baia. Santo recollido polos apócrifos maniqueos, foi propagada a súa devoción a finais do século V e, entre as primeiras referencias como titular dunha igrexa, consérvase un documento do mosteiro de Samos outorgado polo rei Ordoño III no ano 951; ademais de ser patrón de mosteiros como o de Congostro (Rairiz de Veiga), documentado arredor do 1002, ou advocación principal dun dos máis importantes santuarios de Galicia, pois por todos é sabido que a Santo André de Teixido «vai de morto quen non foi de vivo». Aínda sendo a súa advocación en galego (Santo André), a forma castelanizada acabou por imperar na denominación desta parroquia viguesa a pesar de aparecer na documentación antiga como Santo André de Comesaña.

Comesaña é topónimo de orixe escura, probablemente prerromana. A hipótese etimolóxica máis verosímil é que remonte a un étimo céltico *CAMESANIA, composto de CAMESIA e o sufixo -AÑA (cf. *Ardaña*, *Bendaña*, *Besaña*, *Barraña*, *Barbaña*...). O substantivo CAMESIA está presente no topónimo **Cameixa** (O Carballiño, Ourense), documentado en latín no

século XII como *Camesia*. O correspondente diminutivo **Camesella** é topónimo en Nigrán (de onde provén o apelido *Cameselle*).

Estariamos entón ante un derivado, mediante dupla sufixación, da raíz céltica *CAM-* 'curva', polo que o seu uso como nome de lugar tanto puido vir motivado pola orografía ('lomba' ou 'depresión, concavidade') coma por unha revolta no camiño.

A suposta alteración *Camesania* > *Comesania* tivo que producirse antes de mediados do século XII, dada a documentación. Quizais se veu favorecida por unha interpretación do topónimo coma se fose un sobrenome composto dunha forma do verbo *comer* e o substantivo *saña*, tal como suxería Gerardo Sacau, aínda que igualmente podería explicarse por simple labialización da vogal (a > o) en contacto coa consoante bilabial /m/ ou /b/, fenómeno tan común nesta área xeográfica (*lebada/lobada, devesa/dovesa*), mesmo en posición tónica (*mallo/molle, fame/fome*).

O topónimo *Comesaña* constitúe un UNICUM: non hai ningún outro lugar con ese nome. Por iso se pode dicir que todas as persoas portadoras do apelido correspondente teñen a súa orixe remota nesta parroquia de Fragoso.

O Lagares e o seu paso por Comesaña

O río Lagares é, sen dúbida, o río máis representativo da cidade de Vigo. Nace moi preto de Cabral no lugar coñecido como A Lagoa Mol e verte as súas augas na Foz despois de pasar polos barrios de Comesaña da Ponte, O Pazo ou Muíños, onde as súas augas comezan a amansar ata que pasan A Xunqueira e A Ponte Vella das Salinas.

Segundo o vigués Gerardo Sacau, o hidrotónimo **Lagares** foi un nome orixinado en relación coas 'cuncas ou pías de auga formadas no nacemento do río'. Témoloo documentado ata o século pasado como **Río de Sárdoma**, aínda que acabou por imperar a denominación actual de Lagares debido probablemente, como apunta Iván Sestay, a un consenso con fins unitaristas para a feitura de cartografías e dunha unidade onomástica para un río que é o principal da cidade. Se non fose así, o Lagares podería ser coñecido por calquera dos seus outros nomes tradicionais referentes aos lugares polos que pasa.

De que o río se chamase así non hai dúbida ningunha en Comesaña, onde unhas leiras situadas por detrás da actual estación de servizo, contra o río, se coñecen como **As Sárdomas** (véxase *As Sárdomas*). O Sárdoma viría sendo literalmente 'río grande' ou 'auga grande', levando ese (d)-OMA que, aplicado á raíz SAR ('auga'), actúa como aumentativo. Sería unha denominación moi aceptable se comparásemos o caudal deste río con calquera dos outros regatos das parroquias viguesas fronte aos cales o Sárdoma era o río maior.

Outro topónimo que apoiaría a hipótese deste primixenio nome sería **Sardomela**. Igual ca outros ríos con diminutivo (caso do Sar co Sarela, o Tea co Tielas ou O Tambre co Tamarela), O Sárdoma tiña

tamén o seu Sardomela, é dicir, un río que fronte ao principal é algo máis pequeno e leva menos auga.

Ao seu paso pola parroquia de Comesaña recibe ata outras catro denominacións que se refiren ben ao lugar polo que pasa, como acontece no **Río da Ceña**, ben a construcións que serven para o cruzar, como o caso do **Río da Ponte** ou o **Río da Táboa**. Debeu ser outro nome, **O Río de Barcos**, o que deu orixe á denominación das terras localizadas na súa beira por debaixo do actual cemiterio parroquial.

Os afluentes do Sárdoma

Ao río Sárdoma verten a súa auga dous importantes ríos ou regatos (segundo a época do ano) que nacen nos montes de Comesaña e de Matamá.

Dende Sanín, con nacentes en Matamá, o río que cruza os barrios da Rodeira e Comesaña recibe o nome do **Río de Gonzas** que, á súa vez, conta con outras denominacións debidas aos lugares que atravesada tales como o **Río da Presa** e o **Río da Rodeira**. Unha segunda corrente de auga importante, que conta con ata tres regos que lle dan auga, vén do barrio de Rial. O **Río do Croque** baixa do monte da Agueira e cruza a Gandra de Casás e vai parar ao barrio da Regueira, logo de mover o rodicio de ata catro muíños. Alí xúntase co **Regueiro dos Talliños**, que nace en Freixo e move outros dous muíños, o muíño de Riba e o de Baixo. O **Río do Granxeo**, que volve á superficie en terras de Fragoselo tras se mergullar nas profundas Covas do Folón ou do Furón, como algúns din, quizais relacionando as grandes cavidades cos buracos que fai este animal na terra, conflúen con eles no lugar das Breñas. Dende esta unión, o curso que forman os tres regueiros citados coñécese como o **Río de Rial** por antonomasia.

Novamente, xúntase baixo as fértiles terras das Gaiosas, co xa citado **Río de Gonzas** e as súas augas van dende aquí xuntas dar ao Lagares. Pouco antes disto o río abaixo sucédense nomes como o **Río dos Pumariños**, o **Río do Pazo** ou o **Río Verde**; todos eles referidos a unha mesma realidade hidrográfica que podíamos chamar **Río de Comesaña**.

► Adro, O

■ Arredores da igrexa parroquial.

Procedente do latín *ATRIUM*, pasou de designar o lugar que antecedería a casa romana ao situado diante e arredor da igrexa parroquial. **O Adro de Comesaña** non tiña en orixe o muro perimetral que ten hoxe en día, polo que se sucederon dende 1611 ordes do bispo para que «los feligreses (...) a su costa, adereçen el atrio so pena deb dos ducados». Parece que o primeiro muro foi de 1617, ano en que se volverá dicir que «los feligreses cierran el atrio de la Iglesia por todas partes donde estuviera abierto (...) dentro de quince días, pena de excomunion maior y de ocho reales para que un pedrero lo cierre a su costa, no haciendolo ellos». Dende 1883 prohíbese enterrar no interior das igrexas, polo que se deron normas para podelo facer nos adros, lugares utilizados como espazo de inhumación dende xa de vello, ou en novos cemiterios afastados das igrexas.

«Juan Antonio Gutierrez Castillo (...) casa de un alto con su torre al sitio de la **Yglesia** (...) linda a la derecha con el **atrio de la yglesia**» (1752, CME, Leigos, f. 422r)

► Agua Alta, A

■ Tomadas situadas por riba da Canteira do Jacinto mesmo ao lado dos Talliños.

Debeu ser o regueiro dos Talliños e as súas augas o que serviu para comezar a denominar estas tomadas como **A Agua Alta** en referencia á súa altitude. En 1861 tiña o común de Comesaña, entre **As Augas Altas** e **A Fontaiña**, dúas hectáreas de monte estremando por «norte y poniente con bienes de particualres, Sur montes de Valladares y naciente con riachuelo que vaja de dicho Valladares». Xunto a outros comunais, a veciñanza redimíraos dun pagamento que lle debían ao abade e cura simple de Comesaña.¹ Con motivo do seu deslinde en

¹ Arquivo Histórico Municipal de Vigo (AHMV), BOU/24, Patrimonio, montes. 1861, outubro, 3. Bouzas.

1888, indícase que, ademais do topónimo *As Augas Altas*, en «algunos llanos se conocen con el de Talliño».

► **Aguieira, A**

Monte comunal con área recreativa e miradoiro sobre a ría de Vigo.

Debeu ser un lugar en que quizais se deixaron ver ou aniñaron aguias (*Aquila chysaetos*), ave hoxe tan pouco abundante nos ceos vigueses. Provéñ do latín *AQUILAM* ‘aguia’ de onde deriva, á súa vez, *AQUILARIAM* ‘lugar onde abundan as aguias’. En 1888 era descrito como monte «accidentado, cubierto en casi toda su extensión de grandes peñascos y cantos rodados, terminando en una cúspide con vertientes al oeste y norte».² Deulles nome ás terras da súa contorna.

«Joseph García (...) un molino de una rueda al sitio de **Aguieira**» (1752, CME, Leigos, f. 504v)

«un tercio de monte (...) al sitio de **Tumbiño da Agueira**» (1752, CME, Leigos, f. 769r)

«sesenta y un ferrado de monte y nutil al sitio de **Morujento y Agueira...**» (1752, CME, Leigos, f. 803r-803v)

«... norte haciendas de los vecinos (...) y sur monte de **Aguieira...**» (1752, CME, Leigos, f. 803v)

► **Alboio da Tía Gena, O**

Alboio é a palabra utilizada na zona para referirse a un cuberto, é dicir, un ‘telladiño que arrinca dunha parede cara a fóra ou que está arrimado a ela, para resgardar da chuvia o carro e algúns apeiros de labranza’ (*Diccionario de diccionarios*). Era nestes lugares onde os días de mal tempo se facían traballos como debullar millo, cortar leña ou arranxar apeiros da labranza. Nalgúns

2 *Medición y deslinde de los montes de aprovechamiento común de varias parroquias pertenecientes al término municipal de Bouzas. AHMV, BOU/24.*

dos grandes alboios conservados en Comesaña atópase tamén o forno do pan e o palleiro, cando non existe para estes unha dependencia independente. Adoitan ser todos de planta cadrada ou rectangular, abertos por un ou por varios lados, de costas ao vento dominante e con tellado a dúas ou a unha auga. Pese á súa abundancia, só recollemos, como exemplo, **O Alboio da Tía Gena**, *A Cachana*. Non é que fose nin moi grande nin importante, pero garda un significado descoñecido para moitas persoas. Foi este o lugar onde a Virxe do Rosario, segundo a tradición local, se lle apareceu a un neno do barrio de Comesaña. Tras a visión, o cativo perdeu a fala e os seus proxenitores tiveron que ofrecelo ao glorioso San Campio de Lonxe en Figueiró (Tomiño). O seu pai levouno ás carranchapernas dende Comesaña ata as beiras do Miño. Alí oíron a correspondente misa e o neno foi ofrecido dentro dun cadaleito disposto para tal fin na procesión. Acaboulle por vir a fala ao pouco tempo. Ao chegar o día da procesión do Rosario, celebrada cada 8 de setembro, o neno colleu a nai da man e, cando viu saír a Virxe en andas, díxolle pola calada: «Mamá, esa foi a muller que se me apareceu no alboio da Tía Gena!».

► Ameases, Os; Amieiros, Os

Os Amieiros é o nome que recibe o monte comunal á altura do cruzamento entre a estrada do Zondal e o camiño que vai dende Casás ata A Paricia. Tanto en terras hoxe ocupadas pola Zona Franca coma nunhas tomadas ao pasar o alboio da Mercedes do Santiago, na Gandra de Casás, consérvase o topónimo **Os Ameases**.

Amieiro é a denominación común da árbore coñecida cientificamente como *Alnus glutinosa*. *Ameneiro* provén dun latín galaico AMINARIUM, mentres que *ameal* o fai de AMINALEM. É unha árbore propia de terreos húmidos. As zonas de Comesaña chamadas *Os Amieiros* e *Os Ameases* son pluralizacións referentes a lugares poboados desta variedade de árbore. A reduplicación do morfema de plural indica que a forma antiga do topónimo *Os Ameases* era *Os Ameás* (do étimo AMINALES), unha forma que deixou de ser percibida como plural e á que se lle engadiu o -es final:

«y lo más sobre el su **campo** que se dize **do anguieyro** que llevara de sembradura un bucio de trigo poco más o menos» (1661, AHD, Convento de dominicas da Anunciada de Baiona, 16, carpeta 2, f. 3v)

«un ferrado (...) secano al sitio de **Anguieiro**» (1752, CME, Leigos, f. 477v)

► **Anicacas, As**

Pequenas leiras de labor situadas sobre As Baixas con entrada de servidume polo camiño Fondo que vai dar ao Carballo da Laxe.

A palabra *anicaca* non é máis ca unha feminización do substantivo *anicoco* (quizais derivado de ANANO CO sufixo -ACO presente en palabras como monicaco), utilizado para referirse a unha persoa ou cousa anana, demasiado pequena. Ao ser unha palabra pouco usada nesta zona, foi recollida no val de Miñor ao falar de persoas pequeneiras. O topónimo de Comesaña refírese sen dúbida ao pequeno tamaño das parcelas.

► **Ánimas do Romeu, As**

Peto no muro da casa de Severina das Ánimas, na estrada de Camposancos.

Aos petos de ánimas chámanselles en Comesaña ánimas ou almiñas coma en boa parte de Frago. O topónimo do *Peto das Ánimas do Romeu* vén motivado pola existencia dun peto no cal se lle podía dar esmola ás ánimas benditas. Na súa fachada pódese ler:

Año 1860
 Ánimas del Romeu
 San Andrés de Comesaña

Data o peto actual do século XIX e non podemos evidenciar a existencia doutro no lugar antigamente. Presenta nun espazo central, enmarcado por dúas columnas xónicas e elementos decorativos, un grupo de seis ánimas que representan o purgatorio. Entre elas, ocupando o espazo central, hai un eclesiástico que xunta as mans en sinal de oración. Arredor deste agrúpanse as restantes figuras, dúas delas representadas

Característico da toponimia do Val Miñor e do Baixo Miño e emparentado co verbo *arar* ‘labrar a terra’, o substantivo *aral* designaba un espazo de terra cultivado formado por diferentes pezas de terra dedicado a hortalizas, árbores froiteiras e viña. En canto á súa extensión é maior ca un cocho (pode haber varios cochos e viñas dentro dun mesmo aral):

«doce ferrados labradío secano segunda calidad al sitio **de Aral**»
(Libro do Maior Facendado, libro 273, f. 3928, rolo 196 B, AHU)

► **Areosa, A; Tomadas do Areeiro, As**

Tomadas existentes por riba da Gandra de Casás e á beira do camiño que vai á Aguieira.

Do latín *ARENAM* ‘area’ estes topónimos refírense a terreos areosos ou con mestura de xabre e de area na terra. Hai quen utiliza indistintamente para referirse a estas terras tamén o nome **A Areosa**, de clara semellanza:

«cinquenta y quatro ferrados de monte y nutil al sitio **de Areeiro y Bustarenga** linda a leste [y] norte con haciendas del lugar do Freijo...»
(1752, CME, Leigos, f. 802r)

► **Arribadas, As**

Labradíos situados no alto formado sobre As Gaiosas, no barrio de Comesaña.

Derivado de *riba* e dunha orixinaria *ribada* entendida como terreo en declive ou terraplén, entre dous terreos, como delata a súa situación en Comesaña (*Diccionario de diccionarios*). En 1863, o *Diccionario gallego-castellano*, elaborado polo presbítero Francisco Javier Rodríguez, define *ribada* como ‘elevación de tierra formada en una heredad por dos razones porque la parte de arriba se acumula la tierra y por la de abajo le va faltando insensiblemente por la mala inteligencia de los labradores que con la labor la van acarreado al hondo o parte más baja,

dejaando la más alta descarnada e improductible. Cuando estas ribadas son demasiado grandes y que asombran los terrenos, deben sacarle la tierra en carros y transportarla a la parte superior de la heredad, conservándola después principiando todas las labores por lo más alto, con lo que la tierra no irá abaxo, sino arriba o a lo menos se conservará en su ser y producirá toda igualmente'. Entenden algúns autores *ribada* como terreo contiguo a corrente de auga (Marqués, 2004: 175).

► **Baixas, As**

Terras situadas nunha pequena vagoada, subindo polo camiño Fondo á dereita. Abundan hoxe nelas as silvas e os canavais, froito do seu abandono.

Deriva de (leira) baixa ou (terra) baixa, en contraposición locacional con outras terras máis altas e transitadas, como podía ser *A Fría* ou *Costelas*, todas elas situadas a maior altitude respecto a estas.

► **Baños**

Terras a poulo, moitas delas aterradas polo peche do antigo vertedoiro de lixo, situadas por riba do barrio de Casás e por baixo da Paraguda.

Baños é descrito en 1888 como monte «al que le cruzan caminos y riegos que fertilizan predios de particulares»,³ aludindo deste xeito á abundante humidade predominante nestas terras. Dado que nesta área existe tamén o apelido *Baños*, a vinculación co apelido de propietario ou proprietaria non se descarta. Rexeitamos dende logo a existencia dun BALNEUM, é dicir, un 'establecemento público onde se podían ir a tomar baños de augas minerais'.

³ *Medición y deslinde de los montes de aprovechamiento común de varias parroquias pertenecientes al término municipal de Bouzas. AHMV, BOU/24.*

«un octavo de deesa (...) al sitio de **Baños**» (1752, CME, Leigos, f. 474v)

«un ferrado de monte (...) al sitio de **Baños**» (1752, CME, Leigos, f. 610v)

«... los herederos de Sebastián de Comesaña y consortes deven pagar anualmente la limosna de una misa resada (...) que se halla impuesta en el **campo dos Baños**» (1799-1872, AHD, Libro de Colecturía, f. 10v)

«terreno destinado a monte, **Baños**, de 600 varas» (1916, AHMV, Libro de Amillaramento, Antonio Comesaña Vila, f. 2)

► **Barredo, O**

Labradíos e pastos do barrio de Rial que lindan co río e que eran regados coa presa que había na mina da fonte da Cal.

Foi a abundancia de auga na parroquia a que fixo que moitas terras fosen auténticos lameiros. É do vocábulo prerromano *barro* mais do abundancial *-edo* de onde provén o noso *Barredo*, que designa as terras pegadas ao río de Rial; lugar en que 'había ou se formaba moito barro'. Documentamos a forma *Birredo*, que cremos que é variante; non obstante, explicaría-se mellor a partir de Berredo ca non de Barredo.

«... al sitio **do Birredo**» (1752, CME, Leigos, f. 695v)

«un ferrado en sembradura (...) secano al sitio **do Birredo**» (1752, CME, Leigos, f. 763v)

► **Barreiros, Os; Barreiro de Baixo, O; Barreiro de Riba, O**

Terras que lle quedaron ao barrio de Comesaña logo de que o complexo industrial situado nos Pumariños lle arrebatase a maioría dos seus campos de labor.

Nome derivado, coma o anterior, de *barro*, atendendo á constitución da terra, abundante en lama. É moi común na toponimia, como aquí acontece, que as terras se distinguan ben pola súa latitude, ben pola súa localización. Así, **O Barreiro de Baixo** está máis cara ao sur ca **O Barreiro de Riba**.

O substantivo feminino *barxa* deriva dunha forma esdrúxula do latín medieval *VARCENA ou *VARGENA procedente da raíz *VAR- hidronímica indoeuropea. Emprégase aínda hoxe en día como xenérico na fala viva para referirse a ‘terras que un río cobre nas súas enchentes a un e outro lado da súa canle’ (*Diccionario de diccionarios*) ou para ‘terras moi molladas que non producían cultivo; herbais húmidos’. No topónimo *As Barxas Grandes*, o substantivo *barxa* aparece modificado polo adxectivo *grande*, referente ao gran tamaño que tiñan estas terras de pasto. Moitas persoas recordan estes campos cheos de cachopos, medoucos de herba seca, que en épocas de moita chuvia viñan parar ao lugar do Pazo traídos polas augas do bravo río.

«Andrés de Comesaña el moso de Casás y Juan de Comesaña **da Barreira** vezino de Balladares pagan nueve reales por el **campo da barja**» (1697-1932, AHD, Libro de Fábrica 2, f. 11)

«tres quartas de ferrado (...) secano al sitio **da Barxa de Comesaña**» (1752, CME, Leigos, f. 429r)

«un ferrado y medio (...) secano al sitio de **Barja de Forno**» (1752, CME, Leigos, f. 513r)

► **Bodega do Lagar, A; Bodega Pequena, A**

Nunha soa construción dividida en dúas, no camiño de Rial, atopamos na bodega pequena o forno de cocer o pan e na de maiores dimensións o lagar de prensar a uva.

Das moitas bodegas existentes en todo Comesaña, anotamos só a localizada neste barrio de Rial por ser un espazo emblemático arredor do que se facían os antigos seráns (*véxase O Serán*). A gran presenza de alboios dedicados a bodega en toda a parroquia amosa a importancia que tivo a produción de viño en todo Fragoso. Consérvanse na parroquia algo máis de dez lagares, algúns nos baixos das casas e outros en alboio independente.

► **Bolena, A**

■ Campos situados por riba da fonte da Cal no barrio de Rial.

«tres ferrados en el **cocho da Bouza**, parte con **campo da Señeyra**» (AHMV, Relazion, 1643, f. 3v)

«**cocho da Barjiña** de quatro ferrados (...) que demarca con campo de Alonso Mallo y campo da Cineira de arriba» (AHMV, Morgado de Pazos, 1643, f. 1v)

► Bouzós

Terreos ás beiras do río dos Pumariños, hoxe ocupados pola industria automobilística do polígono.

Bouzós é un nome derivado de *bouza* mediante o sufixo diminutivo correspondente ao latín -OLA, que no galego desta zona resulta en -ó. É un nome menos común ca a súa base bouza, pero ten o mesmo significado de terreo con árbores e mato. A diferenza radica seguramente nun menor tamaño.

► Breñas, As

Terras á beira do río do Granxeo, a continuación das Gordoias no Rial de Mato.

Unha *breña*, termo de orixe descoñecida, mais seguramente prerromana, podería aludir na toponimia a unha 'terra quebrada entre penedos e poboada de maleza' (*Diccionario de dicionarios*). Debeu ser o mato que abundou nesta zona o que motivou a existencia deste nome, unha hipótese apoiada na proximidade do topónimo *O Rial de Mato*.

«dos ferrados de monte de segunda calidad al sitio **da Breña**» (Libro do Maior Facendado, libro 273, f. 3928, Rolo 196 B, AHU)

► Buracas, As

Campos en Rial ás beiras do río, detrás da casa do Papalaluna.

Estes topónimos tan abundantes na nosa toponimia adoitan aparecer referíndose a lugares abrigados e cóncavos ou accidentados como acontece nas Buracas da serra da Groba, na parroquia baionesa de Belesar. O substantivo feminino *buraca* emprégase para referirse a unha cavidade moito maior ca a designada co masculino *buraco/burato* de orixe prerromana, probablemente céltica.

► **Cabanas, As**

Dun latín tardío *CAPANNA*, *cabana* é un xenérico característico que se emprega fronte ao nome *canizo*, común no Val Miñor para nomear o hórreo. Refírese a un ‘silo ou graneiro, levantado sobre postes para evitar a humidade e o ataque dos animais daniños’ (*Diccionario da Real Academia Galega*). Coa chegada do millo fíxose necesaria a aparición de novos exemplares destas construcións como dependencias en que gardar e secar a colleita de todo o ano. Sería a finais do século XVII e xa no XVIII, e ata os nosos días, con fins distintos, cando os nosos canteiros comezaron a copiar as formas das antigas cabanas en madeira para facelas duradeiras en pedra. Todas as cabanas da parroquia son pétreas, aínda que as hai mixtas e teñen os respiradoiros de madeira, cambiados nalgunhas por ladrillos recentemente. Algunhas destacadas son **A Cabana da Casa do Monte** (A Pedra Branca), **A Cabana do Chiripa** (As Nogueiras), **A Cabana do Daniel da Presa** (Casás, quizais a de maiores dimensións de todo Comesaña con dez pés), **A Cabana do Llanderas** (As Nogueiras), **A Cabana do Madrugá** (As Pereiras), **A Cabana das Marelas** (A Pedreira), **As Cabanas do Tiquitoque** (A Ponte) ou **A Cabana do Vitorio** (desaparecida, PAU de Navia).

► **Cachada, A**

Case ao final do camiño do Topete en Casás, dominando sobre a «vagoada» da Gandra, atopamos un conxunto de terras chamadas **A Cachada**.

Procedente do participio de *cachar* 'romper', derivado de *catcho* 'anaco, pedazo', unha *cachada* refírese a un terreo que foi sacado de monte para ser cultivado. Os dicionarios tamén apuntan a un 'terreo inculdo que foi arado e preparado para sementar'. É sinónimo de *minada*, tomada, vesada etc., todas elas denominacións referentes a terras gañadas do baldío.

Moitos dos lugares chamados *Cachada* relaciónanse con terras dedicadas ao cultivo do millo americano, polo tanto, bautizadas así dende a chegada deste alá pola segunda metade do século XVI.

► Cacheira, A

A **Cacheira** é un topónimo en vías de extinción. A instalación na maioría dos seus terreos de industrias como Productora Faro deu lugar a que o nome se use xa pouco.

Tamén da familia de *cachar* provén o substantivo *cacheiro* ou *cacheira*. Ambos designan terras que foron sacadas de monte ou de mato para ser cultivadas. Algúns dicionarios din que unha *cacheira* é un 'terreo moi espazoso' (CVFLG), fronte a *cachada* que é de menores dimensións.

► Cachizal, O

Terras *a poulo* no lugar de Comesaña xunto ao carreiro de pés que, dende os resíos da casa da Chidiñas, une este barrio co camiño da Gatallada.

O *Cachizal* parece derivado de *cachizo*, substantivo con diferentes significados que puideron dar en alcume. Derivado de *catcho* 'pedazo' ou vinculado con *escachizar* 'partir en anacos', na toponimia trataríase de propiedades fragmentadas (partidas en *cachizas*) como *Os Cachizos* recollidos en Beade.

da Zona Franca en 1958, na primeira etapa, estaban os terreos da Fonte da Pedreira e A Calquiña, unhas 85 varas valoradas en 2400 pesetas.⁴

«se le hace cargo de cinco reales y veinte y tres maravedís que anualmente paga Gregorio Alonso da Devesa vezino de San Paio (...) por el **campo de la calquiña**» (1697-1932, AHD, Libro de fábrica 2, f. 53)

«Afonso Rodríguez trae vna heredad buena que dizen **da Calquiña**» (AHMV, Relazion, 1643, f. 2r)

«campo que se dice **de Calquiña** de honce ferrados (...) que demarca por una parte con estrada que ba para Vayona» (AHMV, Morgado de Pazos, 1643, f. 1v)

► **Calvario, O ou Viacrucis da Rodeira**

Conxunto de cruces no barrio da Rodeira polo que en Semana Santa aínda se fai o percorrido do viacrucis.

Do latín CALVA ‘cráneo’ provén a VOZ CALVARIUM. Referente neste caso á xeografía relixiosa, é un termo empregado con diversas acepcións: ‘lugar onde Noso Señor Xesucristo foi crucificado’, ‘viacrucis’ ou ‘elevación na que se pon unha cruz para figurar o calvario’ (*Diccionario de dictionarios*). **O Calvario da Rodeira** está formado por unhas doce cruces pétreas incrustadas nos muros dos arredores, algunhas delas cambiadas nos últimos anos por outras de cemento. *O Cristo do Outeiro* é a fin deste calvario e simboliza o monte alto onde Cristo foi crucificado.

► **Camiños**

CAMMINUS en latín, como ‘vía pola que se transita’, é un celtismo (a palabra latina para ese significado era VIA). Polos camiños, ademais das persoas, cóntase que transitan os defuntos ata tres anos logo de mortos en forma de acompañamentos ou Santa Compañía. Foron moitas persoas na parroquia que oíron falar destes seres que

⁴ Arquivo Histórico Municipal de Vigo (AHMV), carp. 20, ano 98, núm. 410008.

vagaban polos camiños en fileira con ata sete luces, á fronte da cal ía un vivo que portaba unha cruz e un caldeiro de auga bendita. Tras del ían o resto de ánimas con candeas, non sempre visibles, e que ían dicindo «Pasen y dejar quedar» en perfecto castelán.

Escribía sobre os camiños que pasaban pola parroquia Madoz en 1845, dicindo que «además de los caminos locales atraviesan por el término el que desde Vigo conduce a Bayona» (*Diccionario Madoz*, tomo II, p. 330). Segundo o profesor Gonzalo Navaza en documentos do ano 1557 menciónase esta vía como camiño, mentres que xa en 1578 se falaba de estrada. Non sería ata o século XVII cando se converte en Estrada Real de Vigo a Baiona. Taboada Leal describía esta vía como «un mal camino en la mayor parte, con atolladeros y mucho fango casi todo el año, con especialidad en la primera legua y desde septiembre hasta mayo». Nos nosos días, aínda que se segue oíndo estrada de Baiona, comeza a se cambiar paulatinamente pola denominación do século pasado estrada de Camposancos. Paralela a esta, ía máis achegada á costa a estrada coñecida como A Vía (PO-325), oficialmente chamada avenida de Ricardo Mella (1861-1925) en homenaxe ao grande intelectual e activista libertario de finais do século XIX e comezos do século XX.

Os restantes camiños eran os veciñais, a maioría deles moi estreitos e só adaptados ao tránsito de peóns e carros. Os camiños máis estreitos e 'non aptos para o paso de vehículos', só para andar persoas, eran denominados carreiros ou camiños de pés. Como exemplos de entre os moitos están o **Carreiro da Fonte** (A Fonte Santa), o **Carreiro da Toxeira** (Casás), o **Carreiro do Penedo** (A Igrexa-A Pedreira), o **Carreiro de Pés** (Comesaña-As Nogueiras), o **Carreiro das Torres** (A Rodeira) ou o **Carreiro da Viña** (Casás). A proximidade dunha destas vías ás terras levou á aparición de nomes diferenciadores como **As Santas do Carreiro** (Zona Franca) ou a **Leira dos Carreiros** (Casás). Noutros casos, o camiño de a pé pasou a denominar todo un conxunto de campos como aconteceu nos **Carreiros**, terras entre Comesaña e O Pazo.

Fronte a estes nomes nunca antes recollidos están os camiños propiamente ditos e polos que transitan hoxe tractores e coches. A maioría deles están presentes na rotulación viaria, non obstante, non todas as placas recollen ben o nome: o **Camiño da Aguieira** (Casás), o **Camiño da Anduriña** (Os Cocheiros), o **Camiño da Barroqueira** (Rial), o **Camiño da Cacheira** (O Pazo), o **Camiño da Ceña** (A Ponte, rotulado erroneamente

con S-), o **Camiño da Chan** (Casás), o **Camiño da Cortiña ou da Xelina** (A Ponte, rotulado erroneamente como *Camiño das Cortiñas*), o **Camiño da Eira Vella** (A Ponte), o **Camiño da Escola** (A Igrexa), o **Camiño da Fonte Santa**, o **Camiño da Gatallada** (Comesaña- As Nogueiras), o **Camiño da Laxe** (Casás), o **Camiño da Mina** (desaparecido en Comesaña co trazado da circunvalación), o **Camiño da Papuíña** (Rial), o **Camiño da Pedreira**, o **Camiño da Pitasia** (Rial-O Romeu), o **Camiño da Regueira** (Casás), o **Camiño da Rodeira**, o **Camiño da Sartén** (Sanín), o **Camiño da Táboa** (A Viña da Veiga), o **Camiño da Veiga** (Comesaña), o **Camiño da Viña da Veiga**, o **Camiño das Santas** (Os Cocheiros), o **Camiño das Ceñeiras** (A Ponte), o **Camiño das Pereiras**, o **Camiño de Tinallas** (A Ponte), o **Camiño das Ufas** (A Ponte, mal chamado *Camiño do Caramuxo*), o **Camiño de Bouzas** (A Ponte, mal chamado *Rúa da Cañiza*), o **Camiño de Martíns** (O Romeu-Muíños), o **Camiño de Redondos** (Rial), o **Camiño de Rial**, o **Camiño de Sanín**, o **Camiño de Sequeiros** (As Pereiras-Coruxo), o **Camiño de Viñó** (O Romeu-Coruxo), o **Camiño do Angueiro** (actual Zona Franca), o **Camiño do Cemiterio** (O Tombo), o **Camiño do Castro** (A Pedra Branca), o **Camiño do Couso** (Rial), o **Camiño do Femio** (Rial), o **Camiño do Gato** (Rial-Coruxo), o **Camiño do Pazo**, o **Camiño do Pelexo** (A Ponte), o **Camiño do Perdiz**, o **Camiño do Pociño** (Muíños), o **Camiño do Puntillón** (Sanín), o **Camiño do Rego** (Casás), o **Camiño do Río** (As Pereiras-O Pazo), o **Camiño do Tombo**, o **Camiño do Topete** (Casás), o **Camiño dos da Eira** (A Ponte), o **Camiño dos Liñares** (Os Cocheiros), o **Camiño dos Loureiros** (A Igrexa), o **Camiño Vello** (Sanín) e o **Camiño Fondo** (Casás).

Campo da Canteira, Campo da Fonte, Campo da Patoura, Campo da Ponte, Campo da Xunqueira, Campo das Millanas, Campo do Apolinar, Campo do Camiño, Campo do Carreiro, Campo do Chiquirraque, Campo do Chosco, Campo do Choupo, Campo do Cura, Campo do Malacas, Campo do Marrolo, Campo do Pazo, Campo do Perdiz, Campo do Pozo, Campo dos Carreiros, Campo dos Sarillos, Campo Grande

O nome *campo* designa na toponimia unha superficie aberta e chaira, xeralmente sen cercar, cultivada ou a poulo; e mesmo xeneralizando refírese a calquera tipo de terreo. Do latín *CAMPUS*

► Cancelo, O

O **Cancelo** é o nome dos campos existentes no inicio do camiño das Antas nos Cocheiros. Era o lugar onde tamén había unha mina de auga hoxe desaparecida á beira da casa do Pintos.

Procedente do latín *CANCELLU*, *O Cancelo* tende a aparecer na toponimia para bautizar terreos pechados ou lugares nos cales había unha cancela que evitaba o paso de gando e de persoas a certas terras. A ninguén da veciñanza lle acorda existir neste lugar unha cancela que evitase o paso cara ao camiño que partía dende aquí ás Antas. Aparece este nome na cantiga popular:

O paxaro de María
foi ás uvas ao Cancelo
todo paxaro ten plumas
o de María ten pelos.

«dos ferrados (...) secano al sitio de **Canzelo**» (1752, CME, Leigos, f. 456v)

«un ferrado y quarta (...) secano al sitio de **Canzelo**» (1752, CME, Leigos, f. 773v)

► Canosas, As

O Nomenclátor de Galicia recolle *A Canosa* como nome de lugar nos concellos de Carballo, Cee e Moeche. Derivado de *cana*, **As Canosas** de Comesaña pola súa proximidade ao río das Breñas puido ser un terreo con *Arundo donax*. O Catastro de Ensenada recolle no barrio da Ponte, no século XVIII, un labradío propiedade de Joseph Antonio Alonso «al sitio de Canas» (1752, CME, *Real de legos*, f. 440r). Outra viña co mesmo nome dependía do morgado fundado no século XVII por dona Teresa de Pazos.

«la dehesa de las **Canosas**» (AHMV, Memorial, 1772, f. 5v)

► **Canteira, A; Canteira do Chiripa, A; Canteira do Jacinto, A; Canteira do Pirillas, A; Canteira da Presa, A; Canteira da Regueira, A; Canteira do Valente, A; Campo da Canteira, O**

Contabilízanse ata media ducia de canteiras na parroquia explotadas dende o século XIX ata mediados do XX. A importancia que tiñan os canteiros tanto de Comesaña coma de Matamá queda recoñecida moitas veces nos abundantes preitos que tiñan entre ambos por ver, por exemplo, quen lousaba unha rúa en Bouzas.

Son moitas persoas as que recordan estas pedreiras en pleno apoxeo, saíndo carros cargados de bois continuamente cara á gran cidade que medraba a conta de desfacer penedos nas parroquias limítrofes. Foi este o destino do grande outeiro pétreo que debía haber no lugar da Presa, en Sanín, de onde se arriou moita pedra para o porto de Bouzas. Os nomes recollidos refírense maiormente ao nome do *Buxa* (na súa fala gremial), xefe ou encargado da explotación. Temos así **A Canteira do Chiripa** (Casás) ou **A Canteira do Valente** (Sanín). Noutros casos o nome da canteira nada nos di do seu propietario e refírese só ao lugar da súa localización: **A Canteira da Presa** ou **A Canteira da Regueira**.

► **Capela, A**

Moi preto da Abadía, e quizais en tempos en relación con ela, existiu unha capela da que nada máis nos queda ca o nome.

Con *capela* referímonos a un 'edificio pequeno destinado ao culto' ou a un 'espazo da igrexa con altar e advocación particulares'. Tanto a forma galega coma a castelá *capilla* son en orixe formas de diminutivo do substantivo *capa* 'peza de roupa ou abrigo', que adquiriu o significado de 'oratorio' a partir da Santa Capela promovida polos reis de Francia para gardar as reliquias da capa de San Martiño de Tours. Sabemos pola información achegada por unha veciña dos Eidos que se conservaron, ata non hai moitos anos, restos das súas paredes, destruídas coa ampliación da estrada de Matamá. Tamén nos dixo a mesma veciña

que pertenceu á familia dos da Presa. Entre os mandatos do bispo Juan García de Valdemora recollidos no libro de fábrica da parroquia e con data do ano 1619 lese: «mando que todas las personas que llebaron y quitaron las piedras de la çerradura del adrio y de lo que quedaron de la hermita de Nuestra Señora que se desfizo, las buelban onde estaban dentro de quinze días pena de excomunion maior» (1619, Libro de Fábrica 1609-1694, f. 24, AHDT, 60. Comesaña, núm. 226, estante 9E e 10A). Descoñecemos se esa capela da Nosa Señora era a que se situaba no barrio dos Eidos ou unha das inxeridas dentro da igrexa parroquial e que fose daquela derruída.

► Capitán, O

Campos localizados entre Comesaña e As Nogueiras, detrás de Alamburu.

Cando o recorde dunha persoa queda nun topónimo, a partir do seu antropónimo ou nome, chámasele *antrotopónimo*. Ao longo dos séculos, as persoas que habitaron a parroquia deixaron en camiños, terras, fontes, muíños ou cursos de auga, entre outros, parte de si. Mantivéronse en moitos dos topónimos recollidos antigos alcumes, apelidos ou nomes de propietario ou propietaria que, en ocasións, chegaron aos nosos días deturpados pola fala viva, evolucionados a unha forma tan difícil de descifrar que é imposible explicar cal foi a súa orixe ou significado inicial. Das terras que no barrio do Pazo se coñecen como *A Patuxa* non sabemos nada, unha escuridade non extrapolable a outros topónimos máis transparentes como pode ser *O Campo do Bordallo*, *O Campo dos Sarillos* ou o *Campo da Tourona*, todos eles coa referencia ao apoio do seu propietario ou propietaria. O esquema máis habitual deste tipo de nomes é SUBSTANTIVO + DE + NOME PERSOAL. O substantivo común do primeiro elemento non se refire necesariamente a unha realidade existente na actualidade, isto é, os topónimos do tipo *A Casa de X*, *O Lugar de X*, *A Cabana de X* non sempre designan hoxe, respectivamente, unha vivenda, o eido inmediato cercado por muros e o hórreo.

O topónimo que nos ocupa deriva de *A do Capitán* 'terra propiedade dun home de oficio capitán ou acumado O Capitán'. O capitán era

► **Carballiños, Os**

Tomadas que hoxe en día acollen un pequeno grupo de seis casas, por riba do lugar da Presa en Sanín. A máis vella das casas é a casa do Cabezas.

Nome derivado de *carballo*, pero de carácter diminutivo co sufixo *-iño*.

«medio ferrado (...) secano al sitio do **Cocho dos Carballiños**» (1752, CME, Leigos, f. 464v)

«cocho que llaman Carballiño que limita con camino que ba para Matamá y con el lugar dos Cocheiros» (AHMV, Memorial do Morgado de Pazos, 1643, f. 6r)

► **Carballo da Laxe, O**

■ Singular carballo pola súa corpulencia e gran tamaño.

O galego *carballo*, palabra prerromana característica da antiga Gallaecia, designa diferentes especies do xénero *Quercus*, especialmente o *Quercus robur*, carballo común, pero tamén outros como o *rebolo* ou o *Quercus pyrenaica*. A súa pegada na toponimia dá boa mostra da importancia desta árbore, sen dúbida unha das máis abundantes nos nosos montes e devesas. **O Carballo da Laxe** (Casás) é unha desas árbores centenarias lembrada por diferentes xeracións.

► **Casa das Mans Unidas, A ou Casa do Ollo de Boi, A**

■ A única casa que recibe unha denominación non referente á familia que a habita, senón a un elemento decorativo que ten na súa fachada, é **A Casa das Mans Unidas ou do Ollo de Boi**.

Localizada no inicio do camiño que vai da estrada de Matamá a Pazo á de Camposancos pola Viña da Veiga, *A Casa das Mans Unidas* ten na súa fachada suroeste unha elemento que serviu para a diferenciar.

«Antonio y Francisco hijos de Juan de Comesaña de Casás, pagan un real por el **tallo do castañal** sito en Casás» (1704, AHD, Libro de Fábrica 2, 1697-1932, f. 11)

«un ferrado y medio (...) secano al sitio de **Castañal**» (1752, CME, Leigos, f. 463r)

«terreno a labradío **Castañal** de 170 varas» (1916, AHMV, Libro de Amillaramento, Rosa García Alonso, f. 27v)

► **Castro, O; Castros, Os; Monte do Castro, O**

O Castro de Comesaña localízase no alto que domina o barrio da Pedra Branca a 95 metros de altitude sobre o nivel do mar.

O **Monte do Castro** alberga un dos vestixios máis antigos de construcións humanas da parroquia. Vigo é terra de castros, como así nos di a súa toponimia. Non hai parroquia do concello que non conte cando menos con un ou dous destes xacementos arqueolóxicos. Do latín *CASTRUM* ‘campamento fortificado’, son varios os restos arqueolóxicos deste poboado castrexo que se conservan no Museo Municipal Quiñones de León. Datouse da Idade de Ferro e consta de dous recintos cunha extensión total de 190 x 160 metros. En 1888 o monte do Castro descríbese como «bastante accidentado en su mayor parte cubierto de cascajo o escombros de piedra procedentes de algunas canteras que de dicho material han estado en explotación».⁶

Outro nome recollido no barrio de Rial é o das leiras dos **Castros**, terras desaparecidas coa construción da circunvalación de Vigo. Descoñecemos se realmente houbo neste altiño un castro como o de Casás ou se a denominación provén dunhas terras propiedade dunha familia apelidada Castro.

«tres quartas de ferrado de monte (...) al sitio de Castro» (1752, CME, Leigos, f. 500v)

«El **campo de Castros** y otros terrenos especificados en una escritura (...) pagan anualmente ocho reales por una misa cantada el día del

⁶ *Medición y deslinde de los montes de aprovechamiento común de varias parroquias pertenecientes al término municipal de Bouzas. AHMV, BOU/24.*

Dulce Nombre de Jesús en el altar de Santo Christo» (1799-1872, AHD, Libro de Colecturía, f. 48)

«terreno a labradío **Castros** de 100 varas» (1916, AHMV, Libro de Amillaramento, Juan Comesaña Comesaña, f. 15)

► **Cavada, A; Cavada Nova, A**

Unha *cavada* é un anaco de monte ou herdade preparada para o cultivo (*Historia de Galiza* de O. Pedrayo, tomo II, 176). Deriva do verbo *cavar*, en latín *CAVARE*, derivado á súa vez do latín *cavus* 'oco'. **A Cavada Nova** refírese a un terreo novo que se sacou de monte para ser cultivado.

«dos ferrados de monte (...) al sitio de **Cauada Noua**» (1752, CME, Leigos, f. 504v)

«una quarta de ferrado (...) secano al sitio **da Cauadiña**» (1752, CME, Leigos, f. 620r)

«un tercio de monte (...) al sitio de **Cauadiña**» (1752, CME, Leigos, f. 443r-443v)

► **Ceñas do Norte, As; Ceñas, As; Ceñas, Tras das**

Debeu de ser a existencia nesta beira do Lagares de aceas o que lle deu nome ás terras aquí situadas.

Unha *ceña* é unha deformación do substantivo *acea*, especie de muíño de auga capacitado para mover moita máis auga ca un muíño de río e, polo tanto, de edificio máis grande ca os habituais. As aceas non funcionaban cun rodicio horizontal coma os muíños de río, senón que se accionaban mediante unha gran roda vertical chamada *bruia*. É un dos poucos arabismos vellos do galego, derivado de *AS-SÂNIYA* 'o muíño fariñeiro'. Para diferenciar unhas terras doutras, aparecen tamén os nomes de **As Ceñas do Norte**, onde norte nos informa da orientación cardinal ou **Tras das Ceñas**, este outro tamén referente á localización espacial dunhas terras situadas 'detrás' das aceas.

os terreos próximos. Modificado polo adxectivo longo (do latín *L_NGU*, *L_NGA*), que caracteriza a terra pola súa forma alongada, temos tamén na parroquia o topónimo, coa forma en masculino, *O Chan Longo* (do latín *PLANUM*).

► Charco do Grilo, O

Ás beiras do mesmo muíño do Grilo tiña este home alcumado O Grilo unhas terriñas coñecidas pola xente como **O Charco do Grilo**.

O substantivo *charco* é unha palabra común ao galego, castelán e portugués da que descoñecemos a orixe, e para algúns estudosos é quizais prerromana. *O Charco do Grilo* non era en si unha fochanca en que se retivese auga, senón que era unha terra sempre anegada de auga e na cal case non se daban os cultivos. Non é difícil imaxinar isto cando as terras próximas se enchoupaban da auga que saía do muíño alí situado.

► Chousiño, O; Chouso de Dentro, O

O Chousiño é outra das moitas terras que desapareceron a comezos dos anos sesenta do século pasado coa construción da Zona Franca. **O Chouso de Dentro** móstrase como un nome fosilizado no barrio de Casás.

Do latín *CLAUSU* ‘pechado, cercado ou murado’, un chouso designaba terreos cercados que na súa maioría estaban dedicados ao cultivo da vide, e en ocasións nos arredores da casa. O topónimo *O Chouso de Dentro* recollido en Casás parece que quedou orfo co paso dos anos, xa que o normal sería que tamén existise un Chouso de Fóra, que daquela lle daría significado a este outro como terra cercada situada cara ao interior.

«un ferrado y medio (...) secano al sitio de **Chouciño**» (1752, CME, Leigos, f. 643r)

Este substantivo tan presente na nosa toponimia é propio na fala actual da Galicia suroccidental. Úsase para referirse a un ‘anaco pequeno de terreo de labor cultivado’. A paisaxe agraria de Comesaña estaba composta polo elevado número de pequenas explotacións, propiedades moi divididas e concentradas nos arredores dos lugares habitados. A maioría das explotacións eran de carácter familiar e a súa división en quiñóns entre os descendentes dunha casa produciu a abundancia de pequenas terras de poucos ferrados.

O Cocho do Río (Comesaña) conta cun segundo elemento modificador que nos informa da súa proximidade ao río, neste caso o de Gonzas. En orixe, moitos dos cochos de Comesaña eran utilizados como horta, o que nos leva a pensar que o significado orixinal de cocho debeu ser ‘pequena horta’, algo tamén aplicable aos topónimos co substantivo cocho do concello de Baiona.

«un sexto de hortaliza (...) al sitio **do Río**» (1752, CME, Leigos, f. 425r)

«un tercio de ferrado (...) secano al sitio de **Viña do Cocho**» (1752, CME, Leigos, f. 457r)

«Pedro de Comesaña fundó una misa anual rezada (...) sobre el campo **viña do cocho**» (1799-1872, AHD, Libro de Colecturía, f. 27)

«Gonzalo Afonso da Pedra da Seyxa dos cochos que lleuan seys ferrados» (AHMV, Relazion, 1643, f. 2r)

► **Conde, A de**

■ Terras á entrada do lugar dos Liñares no barrio dos Cocheiros.

Procede do acusativo *COMITEM* (do latín *COMES-COMITIS*) ‘compañeiro’. É posible que aluda ao conde de Priegue, con propiedades en terras de Comesaña ou, con máis probabilidade, a algún individuo apelidado Conde polo emprego de A de Conde e non A do Conde.

► **Cortiña do Pazo, A**

■ Campos de labor do barrio da Ponte localizados fronte ao concesionario de Renault no polígono do Caramuxo. O *Camión*

característico relevo accidentado galego, se algo abunda na parroquia son as costas e os lombos. Todos os nomes recollidos co substantivo *costa* refírense a pendentes pronunciadas en camiños. O segundo elemento de todos eles é o nome do lugar ao que van dar como a **Costa das Ánimas** (O Romeu), a **Costa da Carballa** (A Pedreira) ou a **Costa da Fonte da Laxe** (Casás); ou mesmo por onde pasan, tal e como acontece na **Costa da Berrega** (O Romeu) ou a **Costa da Presa** (Sanín). Só un dos nomes recollidos cremos que pode ser o alcume dalgunha veciña que habitaba nesta subida ou o seu apelido: a **Costa da Gabaneta** (Casás).

«medio ferrado de monte (...) al sitio **da Costiña**» (1752, CME, Leigos, f. 418r)

► **Costán, A**

Terreos *a poulo* ás beiras da Gandra de Casás xa na ladeira que sobe cara á Aguieira.

A palabra *costán* úsase en terras de Baiona como sinónimo de lombo e designa unha pequena prominencia do terreo, como a que teñen estes campos. O adxectivo *costaneiro* aplícase igualmente a un terreo situado en costa ou en declive.

► **Costelas**

Costelas é o nome dunha serie de tomadas situadas á esquerda ao subir polo camiño Fondo que dende a costa da Gabaneta leva á Laxe en Casás.

O nome *Costelas* refírese á inclinación destes terreos. *Costelas* é, polo tanto, un derivado diminutivo de *costa*.

«tres quartas de deesa (...) al sitio de **Costelas**» (1752, CME, Leigos, f. 492r)

«un ferrado y quarta (...) secano al sitio de **Costelas**» (1752, CME, Leigos, f. 503r)

► **Couso, O**

Unha vez pasado O Pontillón e seguindo o camiño que vai de Rial cara a Casás, atopamos un desvío á man dereita, segundo se sobe, que vai aos campos de **O Couso**. Son terras á beira do río de Rial.

Cabeza Quiles opina que se aplica este topónimo a terreos que, pola súa disposición xeográfica, están afundidos respecto dos seus circundantes, nun baixío.

«un tercio de ferrado (...) al sitio de **Couso**» (1752, CME, Leigos, f. 621r)

«un dozeauo de ferrado (...) secano al sitio **do Couzo**» (1752, CME, Leigos, f. 560r)

► **Cova da Becha, A**

A Cova da Becha era o nome dun penedo que se situaba ao lado do río de Gonzas e cando se construíu a autovía da circunvalación desapareceu. A outra **Cova da Becha** é o nome dunhas tomadas situadas por riba do barrio da Rodeira, por baixo da canteira do Valente.

A *Cova da Becha* é un topónimo moi repetido nestas terras de Fragoso. Non designa covas propiamente ditas, senón pequenos abrigos naturais entre os penedos, como acontecía na Cova da Becha que había ás beiras do río de Gonzas, e lugares semiocultos e de difícil acceso como as tomadas así chamadas por riba do barrio da Rodeira. Está formado polo substantivo *cova* (do latín *CAVUS*) e *becha* (do latín *BESTIA*). *Becha* é un substantivo moi usado no galego da zona para referirse á cobra, serpe e mesmo ás lombrigas (*Ascaris lumbricoides*) que, segundo a tradición, comían do intestino dos máis cativos. Ás mulleres e aos homes de mal carácter aplicábaselles tamén este substantivo con valor pexorativo.

«[se le embarga] la dehesa nombrada **coba da becha**» (1839, AHMV, Subasta de bens secuestrados aos prófugos do distrito, BOU/24, f. 2v)

► Cova, A

O lugar de **A Cova** era o nome duns terreos do barrio da Ponte hoxe urbanizados.

Derivado do adxectivo *COVUS*, cando atopamos o topónimo *Cova* referíndose a terras este debe ser entendido como terreo nunha depresión ou vagoada.

«... con más sobre la dehesa de robles y castaños con su territorio que se dize la **coba da devesa** alinda con campo de Juan do Salgueyro» (1661, AHD, Convento de dominicas da Anunciada de Baiona, 16, carpeta 2, f. 2)

«... Don **Francisco** Figueroa y Losada (...) dixo que dentro de la granja que se dice **de la coba** sita en dha feligresía tiene el referido señor Conde dos leiras de heredad» (1763, AHUSC, Protocolos notariais de Domingo Carbia Hermida, D-407)

► Covelo, O

Canavais e viñas situadas debaixo da escola Párroco Don Camilo e que entestan polo norte coa estrada de Camposancos, fronte ás naves de Vitrasa.

Deriva do diminutivo *COVUS* co sufixo *-ELLUS*. É un nome que na toponimia se aplica a concavidades ou lugares situados nunha depresión ou *fondonada*.

«Juan Fernández da Pedreira (...) casa terreña al sitio de **Cubela**» (1752, CME, Leigos, f. 415r)

«terreno a labradío **Covelo** de 106 varas» (1916, AHMV, Libro de Amillaramento, Ramón García Alonso, f. 27v)

► Cristo do Outeiro, O

Cruceiro erixido sobre O Outeiro, que á súa vez lle dá nome ao lado da Escola Vella no barrio da Rodeira.

Este cruceiro de fuste cilíndrico e liso carente de base, ao ser erixido directamente sobre a pedra, é considerado por algúns autores como un dos máis antigos de Galicia. Pola súa única cara traballada, a cruz presenta a Cristo crucificado xunto á Virxe María e San Xoán aos seus pés. O outeiro que serve de base foi en tempos canteira, como ben demostra a cantidade de guillos que presenta. Poderíamos tamén destacar neste a presenza de coviñas, algunhas naturais pero outras claramente antrópicas.

► **Cristo do Pazo, O**

Cruceiro situado ao pé da estrada de Camposancos no cruzamento que vai cara a Comesaña e Matamá. Orixinariamente estaba localizado na encrucillada que formaba o antigo Camiño Real a Baiona co camiño que polo Pazo baixaba a Muíños pero, coa ampliación da estrada, tivo que ser trasladado e perdeu dous chanzos que o alzaban.

Cruceiro do século XVIII de base cúbica e columna lisa, octogonal, rematada nun capitel corintio que mestura follas de acanto e volutas. Por unha cara presenta un Cristo de longos brazos e grandes mans cravado con tres cravos (un en cada man e outro para os pés) e, polo reverso, unha Dolorosa de estilo barroco cuberta por un gran manto en actitude de oración. Na base figura unha inscrición, xa case ilexible, na cal se aprecia o ano de 1723.

► **Croque, O**

O Croque é o nome duns grandes outeiros por debaixo da Aguieira onde o río conforma unha importante ferverza.

Este topónimo pode emparentarse cos que se inician por *cor-*, *cur-* ou *cro-* e lembra lugares de prominencias rochosas, de grandes bolos graníticos que abundan nesta ladeira da Aguieira. Tradicionalmente, explicábase como topónimo onomatopeico que lembraba o ruído que producía a auga ao caer en altura.

► **Cruceiro do Adro, O**

É o único cruceiro ao que se lle coñece popularmente como tal, pois os outros, xa citados, son coñecidos como Cristo. Localízase no interior do adro e, ao igual ca o do Pazo, foi trasladado da súa posición orixinal nos anos noventa.

O Cruceiro do Adro, segundo Fernández Fandiño (1985), de «buena labra», é un exemplar composto dunha base cúbica con bordos achafranados na cal aparece unha cartela cunha inscrición ilexible. Parte dela un fuste octogonal rematado nun capitel liso e con volutas angulares sobre o que se asenta a cruz en que aparece unicamente Cristo crucificado.

► **Curandeiro, A do**

Viñas no barrio de Comesaña, por detrás de Aramburu, ao lado da casa da Quica.

O topónimo deriva do oficio do seu poseedor, curandeiro. Denominábanse así as persoas que practicaban tratamentos curativos empíricos e supersticiosos e que tanto abundaban nas nosas parroquias (*Diccionario de diccionarios*). Non aparece en documentos antigos, o que nos leva a pensar na súa modernidade e refírese ao curandeiro que había en Matamá ou en Freixo.

► **Curucho da Agueira, O**

■ *O Curucho* é a parte máis alta do monte da Agueira.

A 163 metros de altitude, **O Curucho da Agueira** é sen dúbida o punto máis alto de toda a parroquia. Igual ca en Marín e Chapela, en Comesaña úsase *curucho* para referirse ao 'cume do monte, a parte máis alta' (*Diccionario de diccionarios*), igual ca para nomear a parte máis alta dunha meda de palla ou cachopo. Aos seus pés esténdense os montes nos cales, dende 1860, Ramón Iglesias e José Benito Comesaña, como

•••••••••• Topónimos

mordomo e celador dos montes do Estado na parroquia, aproveitan «el esquilmo y malezas de dichos montes con la obligación de hacer en ellos las plantaciones necesarias».⁷

▶ Derrazón, A

A **Derrazón** era o nome das primeiras terras situadas por debaixo da mina do Cancelo e ás que se chegaba polo mesmo camiño que levaba ás Antas. Desapareceron coa construción da Zona Franca.

A *Derrazón* como topónimo puido terse formado a partir dun orixinal *A de Ración* en referencia á propiedade baixo 'prebenda eclesiástica que ten a súa renda na mesa capitular' (*Diccionario da Real Academia Galega*) ou, o que ben sendo o mesmo, sometida á renda para pagar unha ración entendida como cantidade de alimento asignado ou repartido a unha persoa, neste caso seguramente do estamento eclesiástico, considerado suficiente para satisfacer as súas necesidades.

«tres quartas de ferrado (...) secano al sitio **de Razón**» (1752, CME, Leigos, f. 457r-457v)

«tres quartas de ferrado (...) al sitio **de Razón**» (1752, CME, Leigos, f. 774r)

▶ Devesa do Rei, A

Desde o século xv moitas das antigas devesas comunais pasaron a ser patrimonio real, e aínda que continuaron tendo un uso comunal nelas non se permitía extraer a leña nin o pasto. Foron nun principio lugar de extracción de materia prima para construír barcos da armada e, dende o século XIX, para as travesas do ferrocarril.

⁷ Arquivo Histórico Municipal de Vigo (AHMV), BOU/24. Patrimonio, montes. 1860, febreiro, 14. Pontevedra.

No Catastro de Ensenada infórmase nos de que o rei tiña na parroquia dúas propiedades. Unha devesa de «ocho ferrados de primeira calidade al sitio de Castro de sobre Costelas» e outra de «treinta e seis ferrados de primeira calidade al sitio de Millarada junto al Castro y sobre Rodeira» que «linda al leste con Monte de Pedra aguda y poniente con el Castro». Sabemos que pola proximidade de ambas, o nome actual da **Devesa do Rei** refírese ao conxunto das dúas antigas devesas, das que atopei os marcos gravados co característico *R* de Real.

▶ **Devesa, A**

No barrio de Casás, ao lado de Costelas, consérvase o nome de **A Devesa** xusto por debaixo da casa do Pesetas. Os terreos arborados que deberon existir noutros tempos nesta pendente cara á Laxe aparecen hoxe ocupados na súa maioría por viñas e por pastos.

Do latín DEFENSA, participio de DEFENDERE, unha (TERRAM) DEFENSAM era unha 'terra acoutada'. En Comesaña *devesa* é aínda un xenérico usado e referido a un espazo do monte cercado e con árbores autóctonas, fundamentalmente carballos.

▶ **Eidos, Os; Eido Vello, O**

Os Eidos é un nome en retroceso e en vías de extinción ao non usarse nos enderezos os nomes dos barrios ou lugares. É o lugar en que se situaba a abadía. **Os Eidos Vellos** son unhas terras localizadas por riba da Laxe, no barrio de Casás.

O substantivo *eido* provén do latín ADITUM, e do seu significado orixinario de 'parcela cultivada inmediata á casa' pasou a referirse a calquera terra de labor. Temos tamén o substantivo *eido* no topónimo **O Eido Vello** do barrio de Casás. Presenta como segundo elemento o adxectivo *vello*, como consecuencia da comparación con outros eidos máis novos.

debeu ser tal a súa importancia que mesmo lle deu nome á familia dos da Eira.

Do substantivo *AREAM*, refírese ao lugar en que se secaba ou se mallaba o cereal, espazo xa utilizado na época romana para ese fin. Mentres que a zona coñecida en Casás como *As Eiras*, ao pé de onde estivo en tempos a tenda do Cabra, debeu ser unha gran laxe de uso comunal para mallar, cando menos o pequeno conxunto de casas que alí había; *A Eira Vella*, situada no barrio da Ponte, era de uso particular. As eiras enlousadas tradicionais, como a da Ponte, eran normalmente de planta cuadrangular ou rectangular e aparecían moitas veces rodeadas cun muro de pouca altura, e a súa tarefa principal era a malla do trigo e do centeo. Ao longo do ano era un espazo usado para tender a roupa ao clareo, secar as fabas, cabazas ou froita en xeral, así como en terras de costa era o lugar no que se botaban as redes a secar.

«una quarta de ferrado (...) secano al sitio de **Eyra de Casás**» (1752, CME, Leigos, f. 570v)

► **Enxido, O**

Terras que estreman coa Zona Franca no barrio dos Cocheiros por detrás da casa do Pintos.

O topónimo *O Enxido* é unha variante do substantivo común galego *eixido*, evolución do latín *EXITUM*, derivado do verbo *EXIRE* 'saír'. Un *enxido* é o terreo máis achegado á casa dedicado tanto a horta coma a árbores froiteiras, que en ocasións estaba cercado.

«terreno a viña y cañaveral **Eixido pequeno** de 55 varas» (1916, AHMV, Libro de Amillaramento, Juan Comesaña López, f. 15v)

► **Ervillás, Os**

Á entrada da rúa de Citroën, pouco despois de pasar a rotonda da ponte do Lagares, é o lugar de **Os Ervillás**.

contadores, carteis e encerados que axudaban tamén no ensino das catro «reglas de cuentas».⁸

En 1929, con 1086 habitantes e 100 escolares, Comesaña tiña xa dúas escolas (Varela, 2013: 331).

A *Escola Vella do Outeiro* estivo en funcionamento ata que comezou o actual grupo escolar na década dos setenta. O novo colexio de educación infantil e primaria leva o nome do lembrado párroco Camilo Fernández Fandiño, cura en Comesaña dende 1941 ata o seu falecemento o 4 de xaneiro de 1970.

► Espadanal, O

Terras labradías de regadío e de secaño situadas na subida de Casás, por debaixo das tomadas de Costelas que entestaban noutro tempo co río de Gonzas.

Derivado en -ALE de espadana, o seu uso provén da semellanza que cunha espada (<SPATHA(M)) teñen as follas da *Iris pseudocorus*, un lirio salvaxe que nace ás beiras das correntes de auga (Marqués, 2004: 490). Chámase en galego e portugués *espadana* (en castelán *espadaña*) e foi seguramente unha planta que abundou nestes terreos próximos ao río.

«Domingo de Bastos, vezino de Vigo, paga un real por la leira de heredad en el **campo do espadanal**» (1697-1932, AHD, Libro de Fábrica 2, f. 11)

► Esperón, O

Tomada xa estremando con Coruxo, por debaixo do monte do Gato.

Derivado do adxectivo *áspero* (O Asperón, O'sperón deu lugar ao Esperón) tan común na toponimia galega. Referiríase entón á calidade

8 Arquivo Histórico Universitario de Santiago de Compostela, Ensinanza primaria, Pontevedra, c.128, 130 e 132, porción 1.ª-2.ª-5.ª, pp.10,11,12.

áspera e areosa da terra e a un 'terreo desigual, escabroso, pedregoso, escarpado, accidentado, fragoso e difícil de transitar por el' (*Diccionario de diccionarios*).

► **Folgada, A**

As terras que existiron entre a avenida da Florida e a mal chamada rúa da Ponte da Veiga, denomínanse **A Folgada**.

A *Folgada* é o nome dunha terra que debeu ser deixada nalgún momento a *poulo*, a monte, polo tanto deixada de cultivar e que folgou. Recóllese tamén o uso de *folgada* para referirse a un 'prado ou cercado onde se bota o gando a pastar libremente e a folgar' (*Diccionario de diccionarios*).

► **Fondón, O**

Labradíos desaparecidos pola construción da Zona Franca en 1956.

Derivado do latín *FUNDUM* 'fondo' refírese aos terreos situados nunha parte máis baixa respecto aos que o circundan.

«un ferrado y medio (...) al sitio de **Fondón**» (1752, CME, Leigos, f. 471r)

► **Fontes**

Do latín clásico *FONTEM* 'fonte, nacente de auga', non só se refire ao manancial de auga que nace da terra, senón tamén á construción realizada para o seu aproveitamento. A maioría dos nomes recollidos en que está presente o substantivo *fonte* refírense a construcións realizadas para poder ir a ela con caldeiros ou augadoiros e coller auga. O substantivo *fonte* acompáñase, nos topónimos recollidos, dun adxectivo ou doutro substantivo que fala do seu carácter e do lugar onde está localizada: a **Fonte da**

Laxe (Casás), a **Fonte da Paraguda** (a Fonte Santa), a **Fonte do Pazo** (1924), a **Fonte da Pedreira**, a **Fonte do Regueiro** (A Ponte) ou a **Fonte da Rodeira**.

► **Fonte da Cal**

Importante fonte que xunto co resto de minas subterráneas abastecían de auga todo o barrio de Rial. Aínda que hoxe tentemos buscar unha fonte no lugar, nada atoparemos máis ca o buraco que como recordo queda da mina de auga que a abastecía.

Esta fonte conta cunha mina de máis duns 200 metros de percorrido que presenta no seu interior un importante desnivel. Foi feita coa intención de deixar sen auga a que abastecía a casa da Berrega, localizada por riba desta en Redondos. Fronte ao que puidésemos pensar, o substantivo *cal* non se refire ao po soluble en auga usado para encalar as casas, senón que se refire ao propio cano co que debeu contar noutros tempos a fonte. Igual ca a dun muíño, a cal ou canle da fonte é o lugar polo que sae a auga, o picho ou bico. A *Fonte da Cal* era, polo tanto, unha ‘fonte de cano ou canle’.

► **Fonte do Femio**

A **Fonte do Femio** é o nome dunha pequena fonte, máis ben manancial, da que brota auga no barrio de Rial.

A existencia desta fonte no barrio de Rial témola documentada cando menos xa no século XVIII. Nun protocolo notarial de 1763 puidemos ler como Pedro Costas de Rial lle arrendou ao veciño de Panxón Juan Domingo Baltierra «el su campo y terreno labradío (...) a donde llaman fonte de Eufemia» por vinte ferrados de millo. Como vemos, o nome orixinal da fonte contiña o nome de muller Eufemia e precisa do *D* da preposición para producirse a alteración de *Fonte d’Oufemia* > *Fonte do Femia* > *Fonte do Femio*.

«un sexto de ferrado (...) secano al sitio de **fuelle do Femio**» (1752, CME, Leigos, f. 457v)

► Fonte do Pazo

Aínda que foi soterrada hai anos, a pedra do seu paramento, na cal se pode ler «Fuente del Pazo 1924» atópase na actualidade exposta ao pé do cruceiro homónimo no cruzamento da estrada Matama-Pazo coa PO-552. En setembro de 1900, Simón Pérez e Emilio Alonso, en nome dos seus veciños do Pazo, solicitáronlle ao Concello o seu arranxo por ter secado ante a falta de mantemento. Argumentan a súa utilidade «no tan só para los del citado barrio sino también por el beneficio utilísimo que reporta a los transeúntes y dueños de fincas».⁹

► Fonte dos Frades

A **Fonte dos Frades** é o nome dun bulleiro localizado nas tomadas chamadas da Cova da Becha por riba dos campos das Torres na Rodeira.

Foi o nome desta fonte o que deu lugar a especular sobre a posibilidade da existencia no lugar dun antigo eremitorio ou pequeno mosteiro do que ningunha estrutura hoxe se conserva.

O irmán do antigo párroco don Camilo, Justo Fernández Fandiño, no seu libro sobre a parroquia escribe que «en esta feligresía de San Andrés de Comesaña existió un monasterio de monjes bernardos, en el lugar conocido por Fonte dos Frades situándolo otros en el lugar del Pazo». Aínda que cre na súa existencia, fala dun «pequeño priorato».

Pola nosa parte non fomos quen de atopar ningunha referencia documental alén dalgunhas obras do século pasado en que se fale desta hipótese. O que si documentamos foi a presenza de diversas propiedades nesta zona en mans dos dominicos da vila de Pontevedra como foron os montes de Sanín e Anduriñas ou o aforamento en 1754 por oito ferrados anuais do Campo da Gándara:¹⁰

9 Archivo Histórico Municipal de Vigo (AHMV), BOU/23. 1900, setembro, 15. Comesaña.

10 Archivo Histórico Nacional, Clero-Secular_Regular, L.10238, *Cobrador de la renta antigua y la renta nueva del partido de Vigo*. f. 7r-8r.

«un dozauo de ferrado (...) regadío al sitio da **fonte dos frades**» (1752, CME, Leigos, f. 590v)

«terreno a tojar **Fonte do Frade** o **Torre** de 54 varas» (1916, AHMV, Libro de Amillamento, Juana Comesaña López, f. 14r)

► **Fonte Santa**

Boa mostra de como a importancia dunha fonte levou a denominar do mesmo xeito a todo barrio en que esta se enclava é a **Fonte Santa**.

Se algo se destaca de moitas fontes existentes en Galicia é o poder curativo e místico das súas augas. A *Fonte Santa*, situada no barrio do mesmo nome, non debía ter poderes ningúns, polo menos ninguén os recorda, pero quizais noutro tempo se relacionase con ela algunha lenda ou curación. Sen ir moi lonxe, no concello de Baiona, no barrio de San Cosme de Baíña, existe outra Fonte Santa a onde as nais levaban a lavar os fillos e fillas na noite de San Xoán baixo a crenza de que as súas augas eran curativas, como se dicía das de Comesaña.

«un ferrado de monte (...) al sitio de **Fonte Santa**» (1752, CME, Leigos, f. 487v)

«un ferrado de monte (...) al sitio de **Fonte Santa**» (1752, CME, Leigos, f. 536r)

«... al sitio de **Fonte Santa**» (1752, CME, Leigos, f. 487v)

«... San Pedro de Matamá y **Fuente Santa**, poniente deesa de Su Magestad» (1752, CME, Leigos, f. 803v)

► **Fontes, As**

Se imos pola nova pista aberta dende a ponte do río de Gonzas cara a Rodeira, as primeiras terras tras pasar as casas do Rioboo e dos Rodríguez son **As Fontes**.

Se hai en toda a parroquia algunhas terras que estean boa parte do ano enchoupadas de auga esas son *As Fontes*. Derivado do latín FONS,

► **Gaiosas, As; Gaiosa, A**

Á sombra da ponte do cinto de circunvalación, á dereita do camiño de Casás, atópanse unhas das terras máis produtivas do barrio de Comesaña. **A Gaiosa** era o nome doutra leiriña situada no barrio de Sanín, hoxe dentro do lugar dos Reinaldos.

A orixe das Gaiosas non é outra ca o apelido Gaioso, hoxe aínda con algunha presenza na parroquia. A feminización deste apelido supuxo relacionar unhas mulleres pertencentes a esta familia con estas terras da súa propiedade. O apelido *Gaioso* procede do nome GAUDIUS, antropónimo latino que se formou a partir de GAUDIUM ‘gozo’. En todo o concello de Vigo documéntanse 185 persoas así apelidadas. Se nos fose imposible relacionar estas terras cun Gaioso, seguramente pensaríamos na alusión a un alcume, entendendo por *gaiosa* unha muller ‘alegre, xentil e gallarda’ (*Diccionario de dictionarios*).

«un ferrado (...) regadío al sitio de **Gaiosa**» (1752, CME, Leigos, f. 585r)

► **Gandra, A; Gandra de Baixo, A; Gandra de Tinallas, A; Gandra de Riba, A**

Terreos situados xa no alto de Casás, en zona de depresión e vagoada antes de comezar a subir cara á Aguieira. **A Gandra de Tinallas** é o nome duns terreos de labor hoxe desaparecidos co PAU de Navia.

A *Gándara* ou *Gandra*, como aquí se di, é unha palabra de orixe prelatina que designa terreos estériles ou non cultivables, ben pola mala constitución do terreo que adoita ser areento e pedregoso, ben por ser lugares moi húmidos. A *Gandra de Casás* presenta diferenciación segundo a súa altitude nos topónimos *A Gandra de Riba* e *A Gandra de Baixo*. En Portugal utilízase o termo para referirse ao ‘terreo areoso, pouco produtivo e estéril; terreo despoboado cuberto de plantas agrestes’ (*Diccionario de dictionarios*). Descoñecemos se no topónimo

Atestacións como esta, coa variante castelanizada do primeiro elemento do composto, confirman que ese elemento é *auga/agua*.

► **Gordoias, As**

■ Campos ás beiras do río do Granxeo no barrio de Rial.

Aínda que o deberíamos presentar case que como un topónimo escuro do que descoñecemos a orixe, o máis verosímil é que proceda dun antigo *Agro de Oia*. A forma plural *As Gordoias*, nome máis oído entre a veciñanza, é un plural de orixe recente usado para referirse ao conxunto de terras resultado da interpretación do *A-* inicial como artigo e non como parte do substantivo *agro*. O paso de *Agro d'Oia* a **agrodoia* e *agordoia* é fácil ao darse unha metátese de *R*, probablemente influenciado polo adxectivo *gordo*.

«un ferrado y medio (...) secano al sitio de **Gordoias de afuera**» (1752, CME, Leigos, f. 698r)

► **Granxeo, O**

■ Tomadas baixo as famosas Covas do Folón de Coruxo que dan ao río homónimo.

Está relacionado con *granxa* (do latín *GRANEAM*) e o verbo *granxear* ('explotar agricolamente un terreo').

«tres ferrados de deesa (...) al sitio de **Granjeo de afuera**» (1752, CME, Leigos, f. 515r)

«ferrado y medio, monte primera calidad al sitio de **Grangeo, cerrado**» (Libro do Maior Facendado, libro 273, f. 3928, rolo 196 B, AHU)

► **Grecho, O**

■ **O Grecho** é o nome dun dos moitos terreos que compoñen O Rial de Mato, no barrio de Casás.

«una quarta de caadura de parra (...) al sitio de **Herdadeira**» (1752, CME, Leigos, f. 459v)

► Horta, A

Terra labradía en Comesaña ás beiras do río de Gonzas tamén denominada *A Maceira*.

A *Horta* de Comesaña, igual ca calquera das que hai dentro dos lugares da parroquia, son terreos xeralmente de regadío en que se botaban cultivos tan presentes na alimentación diaria dunha familia como ervellas, verzas, tomates, repolos, cebolas, feixóns verdes, cenorias etc. A súa orixe está no latín *HORTUM* 'propiedade cerrada'.

► Igrexa, A

Ademais de referirse ao edificio relixioso é a denominación de todo o barrio situado na súa contorna.

Do latín *ECCLESIA* 'assemblea dos cristiáns' pasou rapidamente a nomear o lugar onde se celebra o culto e se venera o Santísimo. **A Igrexa** é o nome do barrio localizado nos arredores do templo parroquial. Sobre un templo probablemente románico, a actual igrexa comezouse a construír no século XIX, unha vez que en 1848 se manda derribar a vella.

«**la casa y lugar de la Yglesia** en donde avitaba aquel» [Benito Fernández] (1839, AHMV, Poxa de bens secuestrados aos prófugos do distrito, BOU/24, f. 2v)

«Joseph Rodríguez (...) casa terreña al sitio de la **Yglesia**» (1752, CME, Leigos, f. 442r)

«Jacinta Salgueiro (...) casa terreña al lugar de la **Yglesia**» (1752, CME, Leigos, f. 500r)

«Joseph Núñez de Vigo (...) casa terreña al sitio de la **Yglesia**» (1752, CME, Leigos, f. 552r)

«Magdanela de Zúñiga (...) casa de un alto al lugar de la **Yglesia**» (1752, CME, Leigos, f. 609r)

polas persoas máis vellas. O substantivo *mina* aparece en topónimos como **A Mina** (A Pedra Branca), a **Mina da Berrega** (Rial), a **Mina da Fonte da Cal** (Rial), a **Mina da Laxe** (Casás), a **Mina da Paraguda** (A Fonte Santa), a **Mina da Pedra Branca**, a **Mina da Pedreira**, a **Mina das Pereiras** (da que as crianzas embotellaban auga que logo ían vender aos areais de Samil), a **Mina do Barbas** (particular, Rial), a **Mina do Cagallón** (Sanín), a **Mina do Cancelo** (Os Cocheiros) e a **Mina do Sancho** (A Pedreira). A maioría dos seus nomes refírense ben ao lugar en que están escavadas, ben ao seu propietario ou propietaria. A *Mina da Pedra Branca* conta a lenda que foi feita polos romanos para ter auga onde vivían, por iso ía dende o barrio da Pedra Branca ata o pé do monte do Castro.

► Monte da Mina, O

Tomadas existentes por debaixo do barrio da Pedra Branca que se perderon coa construción da autovía de circunvalación de Vigo.

A palabra procedente do latín *MONTEM* ‘monte’ aplícase na parroquia ás ‘terras incultas cubertas de árbores, arbustos ou matas’ (*Diccionario de dicionarios*). Moitas delas eran e son de explotación comunal, outras simplemente son terras gañadas noutro tempo ao monte que son hoxe tomadas de particulares cun uso forestal e sen cultivar. Un exemplo: en 1903 o enxeñeiro forestal inicia un expediente para multar os veciños e veciñas de Comesaña Juan Costas Fernández, Florentina Casal, Francisco Iglesias Alonso, Antonio Costas Fernández e José Ramón García Comesaña por acoutar terreos nos montes comunais da Pedra Branca, O Castro e Baños.

Este monte tomou o seu nome pola proximidade dunha mina de auga seca que no século pasado os rapaces do lugar de Comesaña usaba para xogar ás guerras cos de Casás.

► Monte do Crego, O; Monte da Pachina, O

A parte alta de **O Monte do Crego** foi arrasada coa construción do cinto da circunvalación, polo que só existe a parte baixa que vai

► Muíños

Muíños, ademais de ser o nome dun dos barrios á beira do río Lagares, é tamén cada unha das construcións destinadas á moenda do cereal.

Do latín *MOLINUM*, o muíño é cada un dos edificios que ás beiras de ríos e regatos aproveitan a forza motriz da auga ou do vento (**Muíño da Torre de Navia**) para moer cereais –trigo, centeo ou millo– e convertelos en fariña. O barrio de Muíños, castelanizado como *Molinos* cando se instalou un dos apeadoiros do tranvía que ía de Vigo a Baiona (véxase *Apeadeiro de Muíños*), puido deber o seu nome aos muíños das Salinas localizados na casa da Corroña. Descoñecemos a existencia no lugar de ningún outro muíño.

«ocho ferrados labradío secano, primera calidad, al sitio **dos Muíños**» (Libro do Maior Facendado, libro 273, f. 3928, rolo 196 B, AHU)

Dous son os tipos fundamentais de muíños atopados na parroquia, os máis deles son de cubo, recipiente onde se acumula a auga para aproveitar mellor a súa caída. Un deles é de cal, o **Muíño Novo**, que presenta un conduto de pedra polo que discorre a auga. En ambos, a auga acciona coa súa forza o rodicio que fai xirar a vara que, apoiada sobre o arrieiro, move a *mó* que tritura o gran contra unha pedra fixa, o pé. Foron fitos na paisaxe que en ocasións non só deron nome á propia construción, senón tamén á contorna que os rodeaba. Os topónimos nos cales aparece o substantivo *muíño* son compostos e teñen un segundo elemento que adoita referirse ao lugar en que están, como acontece co **Muíño da Agueira ou da Laxe**; ás súas características, **Muíño Novo**; ou a un antigo propietario, **Muíño de Sandrigo** e **Muíño de Bras**.

O Catastro de Ensenada fixo un reconto dos «molinos arineros» existentes en 1753 na parroquia e catalogou quince muíños negreiros, isto é, dedicados a moer gran de centeo, orxo ou cebada, millo miúdo e millo americano.

(... el uno arruinado **sitio en la Rodeira** propio de Gregorio Rodriguez y los catorce de una rueda muelen con agua de presa, ocho meses del año...)

... perttencen dos a Joseph Garcia, uno **sito en la Agueira**, y el otro **en San Drigo**...

Topónimo procedente do participio de *murar* (do latín *MURARE* ‘cercar con muro’). Alude á presenza dunha construción vertical de pedras, terróns ou outros materiais levantada para cercar un espazo. **As Muradas**, entre os barrios da Rodeira e das Nogueiras, trátase dun conxunto de terras de labradío cerradas cun gran muro pétreo arredor que presenta encastradas algunhas das cruces do viacrucis da parroquia. Os outros nomes que presentan a palabra *murada* son **As Muradas de Baixo** e **As Muradas de Riba**, dous topónimos que denotan a posición de inferioridade e de superioridade respectivamente da outra.

«terreno a tojar con pinos **Mato da Murada** de 24 varas» (1916, AHMV, Libro de Amillamento, Antonio Comesaña Vila, f. 2)

► Néboa, A

A Néboa é o topónimo dunhas terras no camiño do Topete en Casás, que estremen coa casa do Lapatoro.

O actual topónimo *A Néboa* aventurámonos a hipotetizar que poida proceder da deturpación dun *néboda* orixinal, planta aromática e medicinal cun cheiro moi parecido ao poexo e á hortelá usada para botárllela ás castañas cando se fan cocidas, entre outros usos. Procedente do latín *NEPETA*, é posible que este toponónimo nos fale dun terreo en que abundaba a planta. De non ser así, e cun significado transparente, estaríamos ante unhas terras cubertas de néboa en certos períodos do ano quizais pola súa altitude ou a súa depresión.

► Nogueiras, As; Nogueira, A

As Nogueiras é un dos barrios de Comesaña, localizado antes de chegar á igrexa parroquial e onde se atopaba a antiga escola unitaria da parroquia. **A Nogueira**, en singular, é o nome dunhas terras no camiño que vai de Rial cara a Casás.

Procede do latín vulgar *NUCARIA*, que á súa vez deriva de *NUX*, *NUCIS* ‘noz’. Debeu ser noutros tempos un lugar poboado de nogueiras, árbores que producen as noces e das cales aínda existe algún exemplar

no barrio. A posibilidade de lembrar o apelido *Nogueira* dun antigo propietario ou proprietaria é tamén verosímil. A *Nogueira* do barrio de Casás, pese a que aparece en singular, seguramente teña valor colectivo e non só se refira á existencia dunha soa árbore naquel lugar.

«un dozauo de ferrado (...) secano al sitio de **Nogueiras**» (1752, CME, Leigos, f. 456v)

«... casa terreña al lugar de **Nogueiras**» (1752, CME, Leigos, f. 490r)

«un sexto de caudura de parra (...) al sitio de **Nogueiras**» (1752, CME, Leigos, f. 492r)

«Miguel Costas (...) casa terreña al lugar de **Nogueiras**» (1752, CME, Leigos, f. 629r)

► **Novella, A**

Pouco queda da orixinal **Novella**, enriba da Zona Franca, na estrema con Matamá.

É un topónimo de significado escuro se rexeitamos a posibilidade de que se trate da feminización do seu propietario (*A de Novelle*). *Coto Novelle* é o monte que se ergue sobre a vila de Ribadavia (Ourense) e, como nome persoal, procede da forma do xenitivo (NOVELLI) do nome de orixe latina NOVELLUS, diminutivo de NOVUS 'novo'. O profesor Gonzalo Navaza apuntou para o caso redondelán incluso a alteración dun primitivo *Lobelle*, procedente do xenitivo do nome LUPELLUS 'lobiño'.

«quatro ferrados (...) secano al sitio **da Nouella**» (1752, CME, Leigos, f. 510r)

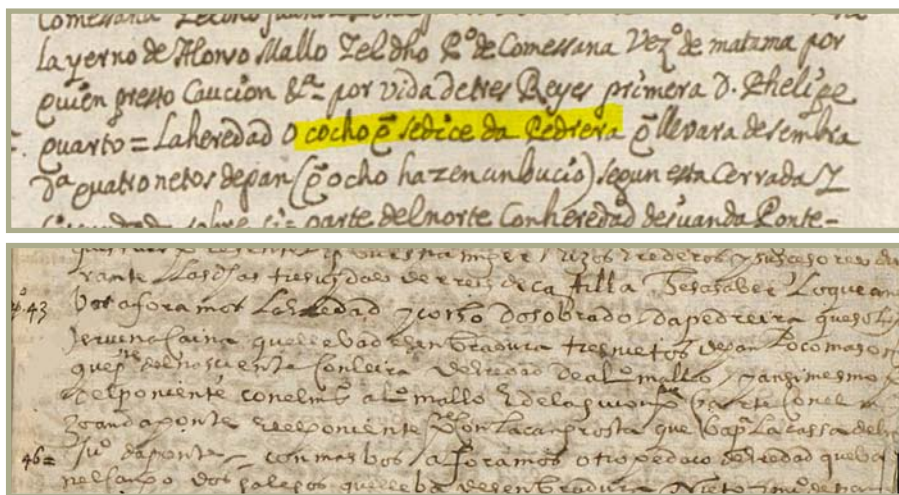
«quatro ferrados (...) secano al sitio de **Nouvelle**» (1752, CME, Leigos, f. 512r)

► **Oleiras, As**

O cemiterio parroquial, tal é como indica o libro de regulamento e de estatutos que algún veciño e veciña conserva, está no lugar de **As Oleiras**.

Topónimos

Derivado abundancial de *pedra*, refírese a un lugar en que abunda a pedra ou que noutros tempos puido ser canteira ou lugar de onde se sacou pedra.

«la heredad que se dice **da Pedreira** que llevará de sembradura quatro netos de pan» (1557)

«aforamos la heredad y cocho **do Sobrado da Pedreira** que solía ser uina caña» (1626, f. 104r)

«... sobre la viña que se dize **da Pedreira** que es suya propia libre de diezmo a Dios que serán siete cabaduras poco más o menos» (1661, AHD, Convento de dominicas da Anunciada de Baiona, 16, carpeta 2, f. 3v)

«Juan Alonso (...) casa terreña al lugar **da Pedreira**» (1752, CME, Leigos, f. 412r)

«Julián de Comesaña (...) casa terreña en el lugar **da Pedreira**» (1752, CME, Leigos, f. 477r)

«Matías Alonso (...) casa terreña al lugar **da Pedreira**» (1752, CME, Leigos, f. 632r)

«Sebastián Fernández (...) casa terreña al lugar **da Pedreira**» (1752, CME, Leigos, f. 783r)

«Rodrigo Troncoso (...) casa terreña al lugar **da Pedreira**» (1752, CME, Leigos, f. 748r)

Procede do latín *PUTEUM* ‘pozo ou fochanca’. Os nomes recollidos refírense tanto á ‘escavación fonda e estreita que se fai no chan para atopar auga e que serve tamén de depósito para a mesma’, a maioría de carácter particular, coma aos sitios profundos no río (*Diccionario de dictionarios*). Co sufixo *-iño*, o presente topónimo é forma diminutiva.

«dos ferrados (...) secano al sitio de **Poçiño**» (1752, CME, Leigos, f. 734v)

► **Poldres**

Poldres é o nome das terras que había da outra parte do Lagares fronte ás Ceñas, hoxe desaparecidas pola construción da Zona Franca.

Denominábanse poldras (do latín *PULLITRAS*, feminino plural de *PULLITRU* ‘poldro’) as pedras que tiradas separadas no leito dun río servían para cruzalo dando saltos dunha a outra. Debeu ser a existencia neste lugar do Lagares dun paso destas características o que deu lugar á aparición deste Poldres, evolución dun orixinal Poldras.

► **Pombal, O**

Ben patrimonial catologado no barrio do Tombo, único na parroquia.

Do latín *PALUMBAM*, a pomba é unha ave abundante na parroquia. Un pombal ou *palomar* (castelanismo) é a ‘construción en que se recollen ou crían estas aves’. Non tiveron testemuño aquí da súa venda como na parroquia gondomareña de Donas onde algunhas das casas criaban pombas e logo levaban os seus pichóns a vender ao mercado de Bouzas. Igual ca a veciña parroquia de Coruxo, Comesaña conta cun pombal de planta circular feito con muro de cachotaría, dentro do lugar da Chaplota no barrio da Igrexa.

«quatro ferrados (...) al sitio de **Pozo Caualo**» (1752, CME, Leigos, f. 552r)

«cinco ferrados (...) secano al sitio de **Pozo Cavallo**» (1752, CME, Leigos, f. 561r)

«Amaro do Barreyro y Pedro Rodríguez de Alcubre traen el coche de Pozo Caualo» (AHMV, Relazion, 1643, f. 4r)

«Pedro Afonso de Sobreyra trae el **campo do Pozo Caualo** que parte **con campo da Ufa**» (AHMV, Relazion, 1643, f. 4r)

«más el tojal do Pozo Cabalo que está ahora labrado» (AHMV, Morgado de Pazos, 1643, f. 2r)

► **Pozo de Poldres, O**

O **Pozo de Poldres** é lugar profundo no río Sárdoma que, polo seu modificador, é posible que estivese preto dunha das moitas poldras que se facían no río para o cruzar. *Poldres* provén dun *poldras* orixinal en que o -a- átono se altera nun -e- e acontece igual ca no topónimo Saídas, probablemente de Saídas.

► **Pozo, O**

Estancamento da auga que producía *O Peirao do Angueiro* no río Sárdoma ao pé da ponte do Lagares. Era un dos lugares preferidos dos nenos e nenas que ían á escola situada no barrio da Ponte para se bañar no verán.

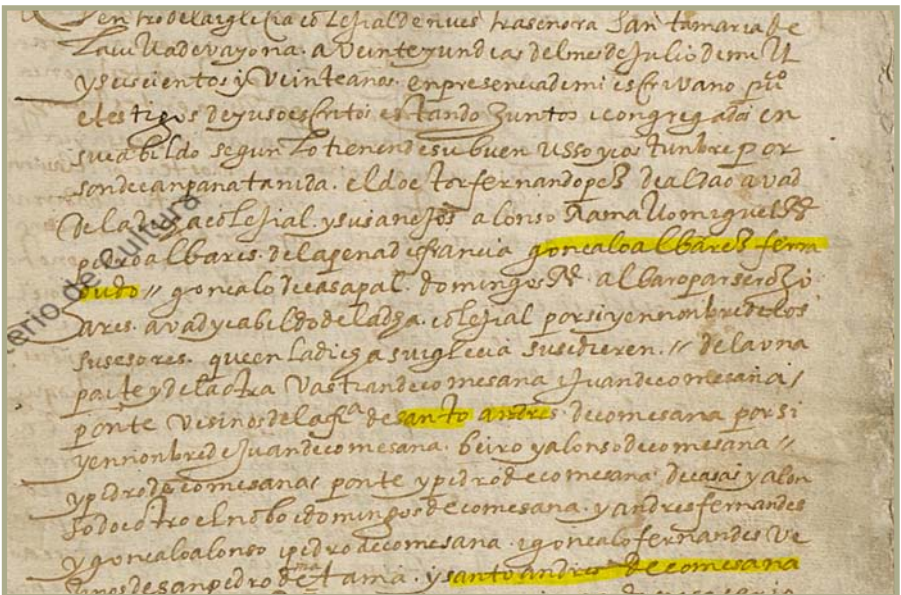
► **Pozo de Severino, O; Pozo dos Cataplíns, O**

O *pozo* é unha construción destinada a obter auga para o consumo humano e tamén para a rega. Fronte ás minas, os pozos tenden a ser xeralmente de propiedade particular. Do latín *PUTEUM*, o substantivo *pozo* atopámolo en Comesaña xunto a topónimos modificados polo alcume do seu propietario ou propietaria: **O Pozo dos Cataplíns** (hoxe desaparecido xunto coa casa dos

Entre as distintas pronunciacións deste topónimo óese a algúns veciños e veciñas falar do *Río de Regonzas*, nome composto dos mesmos elementos ca *Río de Gonzas*, pero alterado ao se unir os dous termos, algo moi común ao quedar o substantivo *río* en posición átona. A atestación presentada do Catastro de Ensenada como *Gonzalbrez* fai pensar que neste caso GONZA non se tratase do nome altomedieval (de raíz xermánica GUNT-, GUND-), senón dunha forma hipocorística medieval de GONÇALO (de idéntica raíz) mentres que o segundo elemento, Gonzalbrez, só pode provir do patronímico Álvarez. Outórgalle isto unha datación posterior ao ano 1000. O verosímil é que primeiro fose *Gonzalv(a)rez*, despois *Gonza* e finalmente *Gonzas*. Esta pluralización, resultado evolutivo do nome citado, é posible que se referise orixinariramente a terras que bañase este río e que se chamaban así por ser aquel o seu propietario. Acontece algo moi semellante entre Beade e Bembrive co río Eifonso, que pasou a ter o topónimo das terras que molla.

«Don Pedro Jacinto Cadaval de San Félix de Nigrán (...) cinco ferrados (...) secano al sitio de **río de Gonzalbrez**» (1752, CME, Leigos, f. 729r)

No libro 3º da colexiata de Baiona aparece en documentos de Comesaña no século XVII un Gonçalo Alvarez Ferragudo:

► **Río Verde, O**

■ **O Río Verde** é o nome do río ao seu paso polo barrio do Pazo, preto da Insuaña.

As algas e o verdello do fondo do río do Pazo deberon motivar este nome que se lle dá pouco antes da súa desembocadura no Lagares.

► **Rodeira, A**

■ É un barrio de Comesaña.

Derivado de roda, *rodeira* (do latín ROTARIAM) ten o significado de 'pegada que deixa unha roda no chan' e de 'camiño estreito' (*Diccionario da Real Academia Galega*). En toda Galicia hai diferentes lugares, parroquias ou incluso un concello en Pontevedra que leva o topónimo *Rodeiro*, porén, a única entidade de poboación que leva esta variante feminina, en singular, é a de Comesaña. En plural, ten a parroquia de Dorrón (Sanxenxo) un *Rodeiras*.

É posible que se trate dun topónimo viario a xulgar polo cruzamento de distintos camiños polo lugar con *rilleiras* de carros marcadas na pedra, especialmente visibles aínda no camiño da Gatallada. Isto lévanos a dubidar da posibilidade de aplicarlle a Comesaña a hipótese que fala de *rodeira* como topónimo referido a un terreo de forma circular.

«una quarta de deseesa (...) al sitio de **Rodeira de afuera**» (1752, CME, Leigos, f. 440v)

«un ferrado (...) secano al sitio de **Rodeira de arriua**» (1752, CME, Leigos, f. 442v)

«la heredad y leyra de **Rodeyra**» (AHMV, Memorial, 1772, f. 5r)

► **Roliña, A**

■ **A Roliña** é o nome dunha tomada que hai entre A Cavada Nova e A Revolta, por debaixo da canteira do Jacinto.

Do mesmo xeito que as mámoas coñécense tamén por *minas*, *petóns* ou *medoñas*, nalgúns lugares denominan estes monumentos *madorras*. Esta última variante debeuse dar en terras de Fragoso e Miñor. Na toponimia de Comesaña, aínda que se perdeu na fala, quedou o seu fósil na documentación:

«Miguel Estévez trae el **cocho da Madora** que aora le puso de viña» (AHMV, *Relazion*, 1643, f.2r.)

«... más veinte y ocho maravedís que anualmente paga Jazinta Paredes biuda de Joseph de la Iglesia vesina de Bigo por la **biña dela madorra**» (1697-1932, AHD, Libro de Fábrica 2, núm. 226, estante 9E/10A, f. 52v)

«Juan de Comesaña da Pedreira paga veinte y ocho reales por la **leira da Madorra**» (1697-1932, AHD, Libro de Fábrica 2, núm. 226, estante 9E/10A, f. 11)

► **Sárdomas, As**

Por detrás da gasolineira da Pedreira en Comesaña, existe aínda hoxe un pequeno reduto de terras destinadas a desaparecer coa industrialización da zona que aínda hai quen lle chama **As Sárdomas**.

Diferentes fontes históricas testemuñan o emprego deste vello hidrónimo noutras parroquias de Vigo. *Sárdoma* ten a súa orixe nunha raíz indoeuropea *SERH- ‘fluír’, que ademais de no caso vigués está presente no nome doutros ríos galegos como O Sar ou O Sorgia e mesmo portugueses, como o río Certoma, procedente dun Sertoma, variante morfolóxica de Sárdoma. Hai outro Sardoma en Pontearas, como nome dun regueiro e das terras que este rega. Polo demais, o hidrónimo é sen dúbida prerromano e indoeuropeo.

«María da Riueyra de Matamá trahe vna heredad que llaman la beyga de Sárdoma» (AHMV, *Relazion*, 1643, f. 1r)

«tres ferrados y quarta (...) secano al sitio de **Sárdomas**» (1752, CME, Leigos, f. 415v)

Acaso se trate dun derivado de *tallo* con sufixo diminutivo *-ín*. A súa pluralización atende ao conxunto de pezas de terra.

«campo junto a este que se dize la heredad de **Tallín** y demarca con la **cortiña do Souto** (AHMV, Relazion, 1643, f. 2r)

«dos ferrados y medio (...) secano al sitio de **Tallarín**» (1752, CME, Leigos, f. 456v)

«campo que se llama **el Tallarín** lleuara en sembradura seis ferrados» (AHMV, Relazion, 1643, f. 1r)

«Gregorio de Comesaña trae un coche que se dize de Tallarín» (AHMV, Relazion, 1643, f. 3v)

«Domingo González trae el campo de Tallarín pegado a los molinos señas» (AHMV, Relazion, 1643, f. 4r)

«**campo de Tallarín** de diez ferrados de pan en sembradura y demarca con heredad que llaman **do Angueiro** y **río de Sárdoma**» (AHMV, Morgado de Pazos, 1643, f. 1r)

► Talliños, Os

Un dos lugares máis fermosos e naturais de toda a parroquia pódese ver aquí, en **Os Talliños**, espazo onde o río crea unha serie de pequenas fervezas e move ata dous muíños. A pequena fraga aquí conservada ao pé da estrada do Zondal é digna de ser visitada.

Derivado diminutivo de *tallo*, substantivo procedente do verbo *tallar* (do latín *TALIARE*) ‘cortar cunha ferramenta’. Un *tallo* é segundo Antón Santamarina unha ‘leira longa e pendente que se traballa en sentido transversal’, pero tamén pode referirse a cada unha das divisións menores ás que foi exposta unha gran propiedade. É con este último significado co que en Comesaña aínda se usa *tallo*, xenérico referente a ‘terreos pequenos’. *Os Talliños* son hoxe monte comunal.

«dos ferrados (...) regadío al sitio de **Talliño do Freijo**» (1752, CME, Leigos, f. 644r)

«un ferrado (...) regadío al sitio **do Talliño**» (1752, CME, Leigos, f. 776)

► **Tomada dos Coellos, A**

Tomadas na estrema con Coruxo, que está xa máis no lugar de Fragoselo ca na propia Comesaña.

A *Tomada dos Coellos*, localizada nas estremas con Fragoselo, debeu estar chea de tobais de coellos. Pese a ser un animal abundante nos nosos montes, o CUNICULUS en latín debeu de estar moi presente nestas terras para que se comezase a denominar o lugar así.

«un ferrado y medio de deesa (...) al sitio de **Coutada dos Cuellos**» (1752, CME, Leigos, f. 504r)

► **Tombo, O**

Lugar situado no barrio da Igrexa que cae en pendente cara á estrada de Camposancos.

Do latín TUMULUM ‘altura ou prominencia’, úsase aínda como termo vivo na fala para referirse a unha pequena elevación no terreo. O galego usa a expresión ‘andar aos tombos’ e derivados como *tumballada* ou *estomballarse* que encerran a mesma acepción de ‘caída,tombo’.

«dos ferrados y medio (...) secano al sitio **Tombo de la Yglesia**» (1752, CME, Leigos, f. 553v)

► **Topete, O**

Parte máis alta do barrio de Casás camiño do Castro.

É un derivado diminutivo de *tope* ou *topo* con sentido de lugar alto.
«un ferrado de monte (...) al sitio de **Topete de Casás**» (1752, CME, Leigos, f. 504v)

► **Viña Alta, A; Viña da Veiga, A; Viña de Comesaña, A; Viña do Poste, A; Viña do Roque, A; Viña Nova, A; Viñas do Tombo, As**

► **A Viña da Veiga** pasou de referirse a unhas únicas terras a facelo de todo un barrio.

Do latín *VINEA* désígnanse co substantivo *viña* os terreos en que hai plantados *Vitis vinifera*. A maioría dos nomes recollidos de viñas refírense ao lugar en que se localizan, como acontece en **A Viña da Veiga, A Viña de Comesaña** ou **As Viñas do Tombo**. Os outros designan certas características das viñas e mesmo o seu antigo propietario como **A Viña do Roque**. Así, **A Viña Alta** é unha das moitas viñas en parra da parroquia, pero que, ao ter que ceder paso de servidume, conta cunha altura destacada fronte á normal. **A Viña Nova** refírese a unha terra en que non debía haber vides pero que se plantaron novas.

Segundo o Catastro de Ensenada en Comesaña había «ciento y once cavaduras de parra, cinquenta y cinco de primera calidad y cinquenta y seis de segunda. Ducientas y quarenta cavaduras de viñas, treinta y una de primera [calidad], ciento veinte y nueve de segunda [calidad] y ochenta de tercera [calidad]».

«dos ferrados (...) secano al sitio de **Viña Vella**» (1752, CME, Leigos, f. 437v)

Outro topónimo que se debeu perder ao longo dos anos e relacionado con *viña*, por referirse a un terreo destinado a viñado, é *O Bacelo*. Procedente de **BACILLU* OU *BACELLU* referíase a terreos en que había viña recentemente plantada, pois bacelo é un 'vástago de videira que se planta para crear cepa'.

«una tercia de cavadura de viña (...) al sitio **do Bazelo**» (1752, CME, Leigos, f. 626v)

► **Viragaia, A**

► **A Viragaia** é a ladeira que, dende o antigo camiño do Perdiz, foi solucionada no PAU de Navia a base de estanques de auga.

A Casa dos Carreira (Casás) ou **A Casa dos Simóns** (Casás). Xunto aos apelidos, algúns nomes quedaron como denominación das casas, como pasa en **A Casa da Benjamina** (Casás) ou **A Casa de Marta** (Casás).

DE APELIDOS

Entre os apelidos son dignos dunha pequena explicación, respecto da súa orixe, os seguintes.

► Baladrón

Apelido xurdido de alcume referente a home ‘farfallán, o que sendo covarde xáctase e alardea de valente’ (*Diccionario de diccionarios*). Os *Baladróns* de Comesaña son orixinarios da veciña parroquia de Coruxo.

A Casa do Baladrón (Casás)

► Llanderas

Llanderas é un apelido pouco frecuente en Galicia e non galego segundo delata a súa forma con // inicial. É apelido toponímico que levan nesta área oito persoas en Nigrán e once en Vigo. En España, Gipuzkoa é a provincia con máis xente así apelidada.

A Casa do Llanderas (As Nogueiras)

A Cabana do Llanderas (As Nogueiras)

Campo do Llanderas (nos terreos da desaparecida industria Hierros Arteta na Florida)

► Meijide

Da feminización e adaptación do apelido castelanizado *Meijide* (*Ameixide* orixinal) en alcume, provén *A Meijida* ou *A Mengida*. A

Os Alcumes da parroquia na toponimia

forma en que deu o alcume semellaría máis dun AMEIXIDA orixinal, castelanizado, entendido na toponimia como lugar onde hai ameixeiras (do latín DAMASCENETA).

A Casa da Meijida (Casás)

► Pintos

O apelido *Pinto*, seguramente toponímico, orixinario de *Pintos* (Pontevedra) deu lugar na parroquia a un alcume que conta con variante masculina e feminina. En Vigo é o apelido de 441 persoas.

A Casa do Pintos (Sanín)

A Casa de Pura A Pintas (Os Liñares, Os Cocheiros)

► Reinaldo

Reinaldo é apelido patronímico sen sufixo procedente dun nome persoal medieval de orixe xermánica (REGINALDUS). O foco de expansión de todas as persoas portadoras deste apelido parece ser o lugar dos Reinaldos, na Caniza, o que levaría a consideralo apelido toponímico (a pesar de ter sido como dixemos o topónimo o que se formou a partir do nome persoal). Ao coñecerse o lugar en forma plural, como o alcume de Comesaña, o apelido toponímico debería ser Reinaldos se non se considera que o plural naquel topónimo é secundario, sendo a forma orixinaria en singular como demostra, xunto a outras variantes, a documentación (consultada polo profesor Gonzalo Navaza) do mosteiro de Melón (Ourense) desde, polo menos, o século XIII con *A de Reinaldo*, *Id quod Regnaldus* ou *Cabana de Reinaldo*. Reinaldo é apelido galego a pesar da orixe exótica en Francia que a explicación popular local achegada por Antonia Costas Comesaña lle outorga. Segundo esta, entre as tropas do coronel Chalot e o xeneral Limousin viña un Renault ou Renaud que, tras a retirada, se asenta en terras da Caniza. De aquí procedería a rama orixinaria que logo de asentarse en San Paio de Navia, emparentaría en Comesaña. Levan este

Os Alcumes da parroquia na toponimia

Academia Galega). En 1858 Benito Rouco Posada manifesta ante o Concello, para que se lle cobre a correspondente contribución, ter construído dende 1874 unha casa de planta baixa no lugar da Rodeira.²¹

A Casa do Rouco (Os Eidos)

► Vilas

O apelido *Vilas* é un plural secundario e equivale ao orixinal *Da Vila*, como Os Costas dun Da Costa. Recolleuse noutras parroquias o alcume *O Vilas* con valor toponímico en recordo do lugar de onde era natural quen o levaba (Vilas en Morgadás). O mesmo acontece en alcumes como *O Belesar*, *O Morgadás* ou *O Lañelas* (de Lanhelas, Portugal) recollidos en Santa Baia das Donas (Gondomar).

A Casa do Vilas (Comesaña)

CARÁCTER E COMPORTEAMENTO

► Barbatán, O

Barbatán é unha palabra que se emprega como adxectivo cualificativo aplicado a un home bruto.

A Casa do Barbatán (Comesaña)

► Cabra, O

O nome da *cabra* serviu, polo comportamento do animal inqueda e aventureiro, para referirse a persoas destemidas e algo atoladas.

21 Arquivo Histórico Municipal de Vigo (AHMV), BOU/25. 1858, decembro, 19, Bouzas.

- A Casa do Cabra (O Pazo)
- A Casa de Lucinda do Cabra (A Pedra Branca)
- A Tenda do Cabra (Casás)

► **Cachán, O**

A palabra *cachán* aplícase normalmente como alcume a un 'home que é moi dado ás mulleres' e como eufemismo para designar o demo (*Diccionario de diccionarios*). En Comesaña, o alcume orixinal tamén se feminizou coa forma *Cachana*.

- A Casa dos Cacháns (O Tombo)
- A Casa da Cachana (Comesaña)

► **Carozo, O**

Cando acabamos de debullar o millo o que nos queda é o carozo. É 'a parte leñosa ou óso da espiga' (*Diccionario de diccionarios*). Aplícase ás persoas que seguindo o dito popular «son duras coma carozos».

- A Casa do Carozo (Sanín)

► **Corroña, A**

Probablemente derivado de *carroña*, é un substantivo empregado para falar de persoas que só traballan para 'o seu propio ben, miserables e egoístas'. É carroña ou carraña un sinónimo tamén de *roña*, referíndose tamén á 'capa de sucidade do corpo por falla de limpeza' (*Diccionario de diccionarios*).

- A Casa da Corroña (Muíños)

●●●●●●●●●● Os Alcumes da parroquia na toponimia

► **Cuco, O/Cuca, A**

O alcume *cuco* procedente do paxaro (*Cuculus canorus*) aplícase ás persoas 'que a todo sacan proveito', así como adxectivo para falar de alguén 'listo, avisado, astuto e sagaz' (*Diccionario de dicionarios*).

A Casa do Cuco (Os Cocheiros)

A Casa do Cuco (O Pazo)

A Casa da Cuca (As Pereiras)

► **Grilo, O**

Puido ser o costume de cantar seguido o que motivou a aparición deste alcume. *O Grilo* sabemos que era propietario dun muíño en Casás.

O Muíño do Grilo (A Regueira, Casás)

O Charco do Grilo (A Regueira, Casás)

A do Grilo (As Pereiras)

► **Maturranca, O**

O alcume *maturranca* é posible que sexa unha alteración dun orixinal *maturranga*, substantivo masculino empregado para falar dunha persoa vagabunda, paseante e folgazana (*Diccionario de dicionarios*).

A Casa do Maturranca (A Ponte)

► **Mixerica, A**

Téndese a falar de persoa *mexericas* cando esta gusta de contar chismes e cousas da vida dos demais. Nalgúns casos, menos

frecuentes, refírese a unha persoa que por nada que teña xa se está a queixar, motivo polo que Sarmiento dedicou a *Mixeriqueiro* unha obra enteira.

A Casa da Mixerica (Comesaña)

► Paifocos, Os

Úsase o adxectivo *paifoco* (a partir do primeiro elemento *Paio*, nome persoal) para falar dunha persoa ‘pailana, agreste, rústica e de modais rudos’ que á vez podía ser ignorante (*Diccionario de diccionarios*).

A Casa dos Paifocos (Casás)

► Pelates, O

Alcume procedente do nome Pilatos. Poncio Pilato foi o gobernador romano responsable da condena de Xesucristo á cruz, polo que se relacionou este nome tradicionalmente con persoas de mal xenio e de mal carácter, que ao igual ca este personaxe *lavan as mans* en certos temas.

A Casa do Pelates (A Igrexa)

► Pillabana, A

O feminino de *pillabán* é *pillabana*, adxectivo empregado para falar dunha ‘persoa lista e esperta que sabe cousas impropias da súa idade’ e que actúa tamén con malicia e astucia facendo sempre trasnadas. Úsase na parroquia o dito «Ser como a defunta da Pillabana» para referirse a unha persoa que todo lle vale.

A Casa da Pillabana (A Pedra Branca)

ASPECTO FÍSICO

► **Barbas, O**

É un alcume individual orixinado polo costume de levar barba que tiña o seu orixinal posesor. *Barba* tamén é apelido que levan no concello de Vigo 24 persoas.

A Casa do Barbas (Rial)

A Mina do Barbas (Rial). Mina de auga de gran lonxitude escavada no xabre e de uso particular desta familia. Accédese a ela por unhas escaleiras de pedra.

► **Galán, O**

Ser *galán* aplicábase ao home que era garrido e atractivo 'que galanteaba e lle facía as beiras ás mulleres' (*Diccionario de dictionarios*). Como apelido son Galán en Vigo 132 persoas.

A Casa do Galán (A Igrexa)

► **Marelas, As**

Este alcume é posible que se refira á coloración da pel destas mulleres solteiras que vivían no barrio da Pedreira. Os dictionarios recollen tamén para *marela* a 'canción que as cuadrillas de segadores cantan a toda voz para competir cos doutros grupos' (*Diccionario de dictionarios*).

A Casa das Marelas (A Pedreira)

► **Pirillas, O**

Ao igual ca no caso do Barbas, este alcume foi en orixe individual e pasou logo a referirse a toda a familia deste home que debía deixar perilla.

A Casa do Pirillas (A Igrexa)
A Canteira do Pirillas (Casás)
O Lugar da Pirillas (Casás)

EIVAS E DEFECTOS

Bastaba con ter unha eiva, xa nun ollo para que che puxesen *O Chosco* ou *O Cego*, xa nunha perna para ser *O Coxo*.

► **Cagallón, O**

Referente tanto a persoas coma a animais, un *cagallón* é a 'materia fecal consistente e moldeada' (*Diccionario de dictionarios*). Aplícase neste caso a unha persoa baixo a acepción de medoñenta ou por problemas intestinais nalgún momento concreto da súa vida.

A Mina do Cagallón (Sanín)

► **Callán, O/Callana, A**

Callán é unha palabra sinónima de mangallón. Como adxectivo emprégase para designar unha persoa 'folgazana, vaga, rapaz moi crecido e moi indolente' (*Diccionario de dictionarios*).

O Lugar dos Calláns (A Ponte)
A Casa da Callana (A Ponte)

► **Canelas, O**

A 'parte da perna situada entre o xeonllo e o pé' (*Diccionario de dictionarios*) é a *canela*, palabra que nos últimos tempos pasou a substituírse na zona pola forma castelán *canilla*. Cando se aplica como alcume a unha persoa faise atendendo ás canelas longas e delgadas que tiña, que deron lugar ao adxectivo *escanelado*

Os Alcumes da parroquia na toponimia

(castelanizado en *escanillado*) ou polo costume de «andar en canelas» (sen medias, co pé espido dentro do zapato).

A Casa do Canelas (O Tombo)

► Colludo, O

Aplícase o adxectivo *colludo* a persoas e animais 'que teñen testículos' e, polo tanto, están sen capar. Poderíase relacionar tamén con persoas valentes que non lle temen a nada e lles botan valor ás cousas.

A Casa do Colludo (O Pazo)

► Jachía, O

Moitas veces unha persoa gañaba un alcume polo simple feito de pronunciar, falar mal ou comentar algo que fai graza. A Manuel García Comesaña pasoulle o primeiro. Cando lle preguntaban como se chamaba, respondía sempre moi seguro *Manuel Jachía Comechaña*, e quedoulle para sempre *O Jachía*, derivado do seu apelido García.

A Casa do Jachía (Rial)

Redondos do García (Rial)

► Jaipaises, O

A este emigrante chegado probablemente de terras alén o mar como o Brasil ou de terras de fala portuguesa, pasoulle algo parecido ao Jachía. Cando volveu de facer as américas, toda a parroquia recórdao baixando dun taxi no cruzamento de Comesaña, ao lado das Gaiosas. Viña cargado con maletas nas cales ao parecer traía unha chea de antigüidades e de cousas vellas, e falaba unha lingua que non era nin galego, nin castelán,

nin portugués. A rapazada íalle roubar ao seu lugar a froita, polo que sempre se andaba a queixar que «os jaipaises sempre me comen toda a froita». O motivo de que pronunciase mal a palabra *rapaces*, ou cando menos o fíxese cun acento portugués que aquí descoñecían, fíxoo quedar co alcume de *O Jaipaises*.

A Casa do Jaipaises (Rial)

► **Macanas, O**

Unha *macana* é un «disparate, parvada, despropósito ou extravagancia» (*Diccionario de dictionarios*). Trátase tamén dunha expresión coloquial moi usada na Arxentina para referirse a unha mentira. Pode ser esta segunda acepción a que podemos aplicar a este Macanas que a xulgar pola arquitectura da súa casa estivo nalgún momento da súa vida facendo as américas.

A Casa do Macanas «Villa María» (A Viña da Veiga)

► **Moxenas, O**

Ao igual que usamos na zona *muxica* ou *faísca* para referirnos ás chispas do lume, nalgúns lugares empregan a palabra *moxena* para designar tanto a chispa coma 'os restos que desprende unha vela ao arder' (*Diccionario de dictionarios*).

A Casa do Moxenas (A Rodeira)

► **Patela, A**

Pese a que é máis coñecido por todos o significado de cesta chata que usan as peixeiras, úsase tamén o substantivo *patela* para falar dunha persoa de pernas curtas (*Diccionario de dictionarios*).

A Casa da Patela (Casás)

Os Alcumes da parroquia na toponimia

► Patitas, O

Coa mesma acepción de persoa coas pernas curtas é probable que se orixinase o alcume *O Patitas*.

A Casa do Patitas (Rial)

► Rabioso, O

Chámaselle *rabioso* ou *rabiosa* a unha persoa que cando se enfada mostra carraxe ou cólera (*Diccionario de dicionarios*).

A Casa do Rabioso (A Rodeira)

► Rato, O

O Rato gañou curiosamente o seu nome no muíño. Era unha persoa que barría e deixaba tan limpo o tremiñado cada vez que moía, que cando ía outra a moer e o vía todo tan limpo dicía: «Aquí pares que xa anduveron os ratos que non hai nin óleo pegado ao pé». Foi ese 'defecto' de querer aproveitar ata o último po do gran moído o que lle custou o alcume, mesmo en tempos de fame.

A Casa do Rato (Casás)

► Zaragallas, O

A *zaragalla* é o xenérico usado na zona para referirse ao conxunto de ingredientes que se utilizan no recheo das empanadas. A orixe deste alcume do barrio da Ponte puido referirse á fachenda do seu posesor –que tiña moita empanada– ou tamén ao carácter das súas palabras 'insubstanciais e ociosas' (*Diccionario de dicionarios*).

A Casa do Zaragallas (A Ponte)

Lugar do Zaragallas (A Ponte)

POR BLASFEMAR

► Caravillas, O

Unha *caravilla* é unha peza metálica ou de madeira que se emprega para pechar ou asegurar portas e ventás ademais doutros fins. Non é posible saber a motivación que levou a empregar este substantivo como alcume ou sobrenome, pese a que quizais fose algo tan simple como dicir: «Me cago nas caravillas!».

A Casa do Caravillas (A Igrexa)

► Purgatorio, O

Este alcume orixinouse segundo a tradición na manía de dicir mentres xogaba á chave e non atinaba co pello: «Me cagho no Purghatorio!». O *purgatorio* é o 'lugar onde as almas dos que morren en graza satisfán a débeda que mereceron os seus pecados veniais' (*Dicionario de dicionarios*).

A Casa do Purgatorio (Os Cocheiros)

OFICIOS

► Canteiro, O

O *canteiro* é 'o que corta e labra as pedras'. Tamén se refire por extensión á xente que constrúe ou fabrica con este material (*Dicionario de dicionarios*).

A Casa dos Canteiros (Muíños)

Outro alcume conservado na parroquia, e referido ao mesmo oficio, era o da familia dos Arginos. Provéen da palabra *argina*, un substantivo que na fala que empregaban os canteiros (o verbo dos arginas) significaba 'canteiro'. Era o *verbo* un idioma propio deste oficio que ninguén máis

Os Alcumes da parroquia na toponimia

coñecía, polo que lles daba liberdade para falar do que quixesen tendo por seguro que ninguén de fóra do gremio os entendería.

A Casa de María de Argina (O Tombo)

A Casa dos Arginas (As Nogueiras)

► Carboeiro, O

Enténdese por *carboeiro* a persoa que ‘fai ou vende carbón’ (*Diccionario de dicionarios*). O *Carboeiro* de Comesaña nin facía nin vendía carbón pola zona, pero si foi un dos moitos veciños da parroquia que marchou traballar ás minas de carbón de Asturias, segundo contan na familia.

A Casa do Carboeiro (O Pazo)

► Caseiro, O

Un *caseiro* é toda a ‘persoa que cultiva terreos dun propietario coa obriga de pagar unha certa cantidade anualmente’ (*Diccionario de dicionarios*) en concepto de arrendamento. Foi este oficio o que deu lugar aos apelidos *Caseiro* (13 persoas en Vigo) e *Caseiras* (6 persoas en Bergondo, A Coruña).

A Casa das Caseiras (As Pereiras)

A Casa do Caseiro (O Pazo)

► Ferreiro, O

Alcume e apelido que deberon orixinarse no home que traballaba o ferro.

A Casa do Ferreiro (A Ponte)

A Casa do Ferreiro (Os Pelaios)

Os Alcumes da parroquia na toponimia

► Varrendeiro, O

Varredor ou *varredora* é toda a 'persoa que ten por oficio varrer as rúas e prazas dos pobos' (*Diccionario de dicionarios*). O alcume de Comesaña aparece co castelanismo *varrendeiro*.

A Casa do Varrendeiro (A Ponte e Os Cocheiros)

XENTILICIOS E LUGARES DE PROCEDENCIA

Persoas que viñan de fóra da parroquia coñecíaselles polo nome da poboación de orixe. Como lle aconteceu a **O Cangas** (A Igrexa), **O Sevilla** (Rial), **O Rioboo** (Comesaña), **O Extremadura** ou **As Salvaterras** (A Pedreira).

► Castellano, O

O xentilicio *castellano* sinala o lugar de procedencia deste veciño. Non sabemos se viu de Castela ou lle aconteceu como a moitos dos emigrantes que ían facer as américas e volvían falando un fino castelán que lle serviu para recoñecelos entre a veciñanza. Atopamos documentado este alcume xa no ano 1620 nun pagamento dun foro á Colexiata de Baiona cando se fala dun ben «(...) que fincó de Pedro de Comesaña y antes del Castellano (...)».

A Casa do Castellano (A Ponte)

► Habanera, A

Emigrante retornada da Habana (Cuba), illa na cal algún testamento familiar de mediados do século XIX recollía bens.

A Casa da Habanera (A Regueira, Casás)

Os Alcumes da parroquia na toponimia

a finais de maio de 1847 era xa cura en Comesaña, parroquia da que se encargou ata 1880. Foi este oficio o que lle fixo presumir á familia usando o dito: «Con quen ten muíño e pé de altar non te poñas aollar».

A Casa dos da Presa (Sanín)

O Muíño da Presa (Sanín)

A Casa do Daniel da Presa (Casás, As Pereiras)

DIFÍCIL CLASIFICACIÓN

► Cabanón, O

Derivado aumentativo de *cabana*. O *cabanón* é un alboio de gran tamaño no cal se gardan o carro e outros apeiros do campo. Descoñecemos porque se lle comezou a chamar a este veciño de Comesaña por este alcume.

A Casa do Cabanón (Comesaña)

► Prixel, O

As plantas do xénero *Petroselinum* coñécense como *perixel*, *pirixel*, *prixel* ou *perexil*. O común na zona é *prixel*, e poderíamos pensar alén da planta na orixe antroponímica deste alcume a partir dun Pero Xil < PETRU EGIDII, favorecida pola homofonía con perexil (Navaza, 2006: 449). O alguacil de Bouzas, Pedro Morán, encargado da conservación do camiño aberto entre as casas da Ponte, quexaselle ao alcalde en outubro de 1851 de que «frente al portal de la casa que se nombra la de Cobas se reconoció que unas rodadas de carro hicieron un daño extraordinario en dicho camino lebandando el pedrullo y terraplenando los riegos o zangitas de los márgenes». Preguntando sobre o causante soubo que fora Juan Francisco Costas «alias Peregil».²²

22 Arquivo Histórico Municipal de Vigo, BOU/1, 1.1. VARIOS. 1851, outubro, 6. Bouzas.

A Casa do Priel (A Ponte)

► **Reina, A**

A Reina ou *Reiña de Casás* nin era esposa do rei nin desempeñaba o poder real, senón que se chamaba Regina.

A Casa da Reina (Casás)

► **Tía Pepa, A**

O substantivo *tía* emprégase na zona non co valor de irmá da nai ou do pai, senón como título xenérico usado para falar de persoas de idade ás que se lles ten respecto:

A Casa da Tía Pepa (Os Cocheiros)

O mesmo acontece na **Casa da Tía Gena** (Comesaña).

Outros moitos alcumes da parroquia son imposibles de dar explicación se non lle preguntamos á familia a súa procedencia. É o caso de **A Chaplota** (O Tombo), **O Barbatán** (Comesaña), **A Sapa** (Rial), **O Inflacáns** (A Pedreira), **O Cagabichos** (Rial), **O Chute** (A Viña da Veiga), **O Barranquín** (Casás), **O Pesetas** (Casás), **Os Pataias** (Sanín), **A Pita Cagada** (A Igrexa) **A Pita Choucha** (A Igrexa), **O Lapatoro** (Casás), **O Alleres** (Rial), **A Cagapita** (A Pedreira), **O Cabezas** (Sanín) ou **O Paxuriño** (A Ponte).

Elemento decorativo que lle deu nome á Casa das Mans Unidas ou do Olo de Boi

Lavadouro da Laxe

Nova urbanización no alto de Casás, no lugar coñecido como O Topete, dende O Monte do Castro. En primeiro termo terras da Pedra Branca e do Pino Manso

O Cristo do Pazo no seu actual emprazamento

- FERNÁNDEZ FANDIÑO, J. (1970): *San Andrés de Comesaña. Diócesis de Tuy-Vigo: historia de la cofradía de Nuestra Señora del Rosario y otras notas de interés*. Vigo: Linotipias Marín.
- GONZÁLEZ GONZÁLEZ, M. (dir.) (2012): *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega [en liña]. Disponível en: www.realacademiagalega.org/diccionario.
- GONZÁLEZ REBOREDO, X. M. (2012): *Os santos titulares de parroquia en Galiza*. Santiago de Compostela: Ed. Sotelo Blanco.
- KAJANTO, I. (1982): *The latin cognomina*. Roma: G. Bretschneider Editore.
- LABRADA, J. L. (1971): *Descripción económica del Reino de Galicia (Os Precursores)*. Vigo: Editorial Galaxia.
- MADOZ, P. (1845[1986]): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar* (ed. facsimilar), tomo II: Cabanas-Coruña. Madrid: Libros Galicia. Ed. Breogán, 330.
- MATEO, J. L. et al. (1996): *Catálogo do patrimonio etnográfico inmoible nas parroquias de Vigo*. Vigo: Departamento de Patrimonio Histórico. Concello de Vigo.
- MÉNDEZ, L. (2016): *Toponimia de Agolada* (Colección Terra Nomeada). Asociación Galega de Onomástica e Real Academia Galega.
- MORALEJO, J. J. (2008): *Callaica Nomina*. Santiago de Compostela: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- NAVAZA BLANCO, G. (2000): *Reboreda: os camiños da identidade*. Sociedade L. Cultural de Reboreda. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Consellería de Cultura.
- (2011): *O nome dos lugares: Saiáns*. Gondomar: Instituto de Estudos Miñoráns.
- (2007): *Toponimia de Catoira*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia-Concello de Catoira.
- (2006): *Fitotoponimia galega*. Santiago de Compostela: Biblioteca Filolóxica Galega, Insituto da Lingua Galega-Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- PIEL, J. M. e D. KREMER (1975): *D. Hispano-gotisches Namenbuch*. Heidelberg: Winter.
- (1989): *Estudos de linguística histórica galego-portuguesa*. Lisboa: Imprensa Nacional Casa da Moeda.
- RIVAS QUINTAS, E. (1982): «Toponimia de Marín», *Verba*, anexo 18. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

Índice

1. Limiar	7
2. A xeografía da parroquia	11
3. Orografía	13
4. A Comesaña tradicional: os barrios e os lugares	15
5. A recollida do ano 2000 e de 2013	17
5.1. Informantes	18
6. O topónimo Comesaña	21
7. O Lagares e o seu paso por Comesaña	23
7.1. Os afluentes do Sárdoma	24
8. Topónimos	25
Abadía, A.	25
Abelar, O.	25
Adro, O.	26
Agua Alta, A.	26
Aguieira, A.	27
Alboio da Tía Gena, O.	27
Ameás, Os.	28

Ameases, Os	28
Amieiros, Os	28
Anduriña, A	29
Angueiro, O	29
Anicacas, As	30
Ánimas do Romeu, As	30
Apeadoiro da Bouza	31
Apeadoiro de Muíños	31
Aral, o	31
Areosa, A	32
Arribadas, As	32
Bacelo, O	146
Baixas, As	33
Baños	34
Barredo, O	34
Barreiro de Baixo, O	34
Barreiro de Riba, O	34
Barreiros, Os	34
Barroqueira, A	35
Barxa de Comesaña, A	36
Barxa de Forno, A	36
Barxa de Fornos, A	75
Barxa de Sandrigo, A	131
Barxas Grandes, As	35

● ● ● ● ● ● ● ● ● Índice

Barxas, As.	35
Barxiñas de Sárdomas, As.	135
Bodega do Lagar, A	36
Bodega Pequena, A	36
Bolena, A.	37
Bouza de Arriba, A.	37
Bouza, A	37
Bouzós	38
Breñas, As	38
Buracas, As.	38
Cabana da Casa do Monte, A.	39
Cabana das Marelas, A.	39
Cabana do Chiripa, A.	39
Cabana do Daniel da Presa, A	39
Cabana do Llanderas, A	39
Cabana do Madruga, A.	39
Cabana do Vitorio, A	39
Cabanas do Tiquitoque, As.	39
Cachada, A.	39
Cacheira, A	40
Cachizal, O	40
Cadela, A.	41
Caíñas, As	41
Calquiña, A	41

Calvario, O.	42
Camiño da Agueira	43
Camiño da Anduriña	44
Camiño da Barroqueira	44
Camiño da Cacheira.	44
Camiño da Ceña.	44
Camiño da Chan	44
Camiño da Cortiña	44
Camiño da Eira Vella	44
Camiño da Escola.	44
Camiño da Fonte Santa.	44
Camiño da Gatallada	44
Camiño da Laxe	44
Camiño da Mina.	44
Camiño da Papuíña	44
Camiño da Pedreira	44
Camiño da Pitasia.	44
Camiño da Regueira.	44
Camiño da Rodeira.	44
Camiño da Sartén.	44
Camiño da Táboa.	44
Camiño da Veiga	44
Camiño da Viña da Veiga.	44
Camiño da Xelina.	44

Camiño das Ceñeiras	44
Camiño das Pereiras	44
Camiño das Santas	44
Camiño das Ufas	44
Camiño de Bouzas	44
Camiño de Martíns	44
Camiño de Redondos	44
Camiño de Rial	44
Camiño de Sanín	44
Camiño de Sequeiros	44
Camiño de Tinallas	44
Camiño de Viñó	44
Camiño do Angueiro	44
Camiño do Castro	44
Camiño do Cemiterio	44
Camiño do Couso	44
Camiño do Femio	44
Camiño do Gato	44
Camiño do Pazo	44
Camiño do Pelexo	44
Camiño do Perdiz	44
Camiño do Pociño	44
Camiño do Puntillón	44
Camiño do Rego	44

Camiño do Río	44
Camiño do Tombo	44
Camiño do Topete	44
Camiño dos da Eira	44
Camiño dos Liñares	44
Camiño dos Loureiros.	44
Camiño Fondo	44
Camiño Vello	44
Campo da Calquiña	42
Campo da Canteira.	44
Campo da Canteira.	44
Campo da Fonte.	44
Campo da Maceira.	44
Campo da Patoura	44
Campo da Ponte.	44
Campo da Señeira	55
Campo da Xunqueira	44
Campo da Xunqueira	149
Campo das Millanas.	44
Campo de Castros	44
Campo de Sárdoma	135
Campo de Souto Novo.	137
Campo de Tallarín	138
Campo do Apolinar	44

●●●●●●●●●● Índice

Campo do Camiño,	44
Campo do Carreiro.	44
Campo do Chiquirraque.	44
Campo do Chosco	44
Campo do Choupo.	44
Campo do Cura	45
Campo do Espadanal	70
Campo do Malacas.	44
Campo do Marrolo.	44
Campo do Pazo	44
Campo do Perdiz	44
Campo do Pozo	44
Campo do Rabisacal.	44
Campo dos Carreiros	44
Campo dos Cocheiros	57
Campo dos Eidos	67
Campo dos Sarillos.	44
Campo Grande.	44
Cancelo, O.	46
Canosas, As	46
Canteira da Presa, A.	47
Canteira da Regueira, A.	47
Canteira do Chiripa, A.	47
Canteira do Jacinto, A.	47

Canteira do Pirillas, A. 47

Canteira do Valente, A. 47

Canteira, A. 47

Capela, A. 47

Capitán, O 48

Carballa, A. 49

Carballeiras, As 49

Carballiños, Os. 50

Carballo da Laxe, O. 50

Carreiro da Fonte, O. 43

Carreiro da Toxeira, O 43

Carreiro da Viña, O 43

Carreiro das Torres, O 43

Carreiro de Pés, O 43

Carreiro do Penedo, O. 43

Carreiros, Os 43

Casa das Mans Unidas, A. 50

Casa do Forno, A 51

Casa do Ollo de Boi, A. 50

Casanova, A. 51

Casás 52

Castañal, O 52

Castro, O 53

Castros, Os. 53

●●●●●●●●●● Índice

Cavada Nova, A	54
Cavada, A	54
Cavadiña, A	54
Ceñas do Norte, As	54
Ceñas, As	54
Ceñeiras, As	55
Chan Longo, O	56
Chan, A	55
Charco do Grilo, O	56
Chousiño, O	56
Chouso de Dentro, O	56
Cocheiros, Os	57
Cocho da Barxiña, O	38
Cocho da Bouza, O	38
Cocho da Madorra, O	134
Cocho da Teixugueira, O	139
Cocho de Viña da Veiga, O	149
Cocho do Pereiro, O	108
Cocho do Río, O	57
Cocho dos Carballiños, O	50
Cocho, O	57
Cortiña do Pazo, A	58
Costa da Berrega	59
Costa da Carballa	59

Costa da Fonte da Laxe.	59
Costa da Gabaneta.	59
Costa da Presa.	59
Costa das Ánimas.	60
Costán, A.	60
Costelas.	60
Couso, O.	61
Coutada dos Coellos, A.	141
Cova da Becha, A.	61
Cova da Devesa, A.	62
Cova, A.	62
Covelo, O.	62
Cristo do Outeiro, O.	62
Cristo do Pazo, O.	63
Croque, O.	63
Cruceiro do Adro, O.	64
Curucho da Aguieira, O.	64
Cuvela, A.	62
De Conde, A.	62
De Mallo, A.	87
De Pérez, A.	108
Derrazón, A.	65
Devesa do Rei, A.	65
Devesa, A.	66

●●●●●●●●●● Índice

Do Curandeiro, A.	64
Eido de Abaixo, O	67
Eido Vello, O	66
Eidos, Os	66
Eira da Renda, A.	67
Eira de Casás, A	68
Eira Vella, A	67
Eiras, As	67
Enxido Pequeno, O	68
Enxido, O.	68
Ervillal, O.	69
Ervillás, Os.	68
Escola da Ponte, A	69
Escola Vella, A	69
Escola, A	69
Espadanal, O	70
Esperón, O.	70
Folgada, A	71
Fondón, O	71
Fonte da Cal.	72
Fonte da Laxe.	72
Fonte da Paraguda	72
Fonte da Pedreira	72
Fonte da Rodeira	72

Fonte do Femio	72
Fonte do Pazo	73
Fonte do Regueiro	72
Fonte dos Frades.....	73
Fonte Peixiña	106
Fonte Santa.....	74
Fontes, As.....	74
Forno do Tombo, O.....	51
Fornos	75
Gaiosa, A.....	76
Gaiosas, As.....	76
Gandra de Baixo, A.....	76
Gandra de Casás, A.....	76
Gandra de Riba, A.....	76
Gandra de Tinallas, A.....	77
Gandra, A.....	76
Gatallada, A.....	77
Gordoias de Afora, As.....	78
Gordoias, As.....	78
Granjeo de Afora, O.....	78
Granjeo, O.....	78
Grecho, O.....	78
Guimareo, O.....	79
Herdadeira, A.....	79

●●●●●●●●●● Índice

Horta, A.	80
Igrexa, A.	80
Infestas, As	81
Insuíña, A.	81
Lagoa da Gandra, A	82
Lagoa, A.	82
Lagudo, O	82
Lameira, A	83
Lamelas, As	83
Lapas, As	83
Latas.	84
Lavadouro da Gandra.	84
Lavadouro da Laxe	84
Lavadouro da Presa	84
Lavadouro da Regueira.	84
Lavadouro da Rodeira	84
Lavadouro do Pontillón	84
Lavadouro do Regueiro	84
Laxe, A.	85
Leira da Candea, A.	131
Leira da Madorra, A	134
Leira da Viña da Veiga, A.	145
Leira de Gales, A	85
Leira do Reguengo, A.	122

Leira do Teixugo, A	135
Leira dos Carreiros, A	43
Leira Longa, A	85
Leira, A	85
Liñares do Tiquitoque, Os	86
Liñares, Os	86
Lugar do Poulo, O	112
Maceira, A	86
Manga, A	87
Martín do Ponte Fino, O	87
Martín, O	87
Mato da Murada, O	94
Medines/ Medinas	88
Mina da Berrega	90
Mina da Fonte da Cal	90
Mina da Laxe	90
Mina da Paraguda	90
Mina da Pedra Branca	90
Mina da Pedreira	90
Mina das Pereiras	90
Mina do Barbas	90
Mina do Cagallón	90
Mina do Cancelo	90
Mina do Sancholo	90

●●●●●●●●●● Índice

Mina, A	89
Monte da Mina, O	90
Monte da Pachina, O	90
Monte da Xesteira, O	91
Monte do Castro, O	53
Monte do Crego, O	90
Monte Grande, O	91
Muíño da Agueira	92
Muíño da Fonte	93
Muíño da Laxe	93
Muíño da Presa	93
Muíño da Regueira	93
Muíño das Torres	93
Muíño de Abaixo	93
Muíño de Bras	93
Muíño de Sandrigo	93
Muíño do Crego	93
Muíño do Grilo	93
Muíño do Indalecio	93
Muíño do Lourenzo	93
Muíño do Pontillón	93
Muíño do Purgatorio	93
Muíño do Raposo	93
Muíño do Topete	93

Muíño Novo	93
Muíños	92
Muíños da Rodeira	93
Muíños das Salinas	93
Muíños do Souto Novo	93
Muradas de Baixo, As	93
Muradas de Riba, As	93
Muradas, As	93
Néboa, A	94
Nogueira, A	94
Nogueiras, As	94
Novella, A	95
Oleiras, As	95
Olmos Grandes do Pazo, Os	96
Olmos, Os	96
Onde morreu Isaac	97
Outeiro, O	97
Outeiros, Os	97
Palco da Música Novo, O	98
Palco da Música Vello, O	98
Pandiña, A	98
Papuíña, A	98
Parafigueiras, As	99
Paraguda, A	99

●●●●●●●●●● Índice

Paravea, A	100
Pardiñodeira, O	100
Patuxa, A	101
Pazo de Fóra, O	102
Pazo, O	101
Pedra Branca, A	102
Pedra da Inquisición, A	103
Pedra de Fregar, A	84
Pedra do Sol, A.	103
Pedra Encantada, A	104
Pedra Furada, A	104
Pedreira, A.	104
Peirao da Ponte, O.	116
Peirao da Xunqueira, O	116
Peirao do Angueiro, O.	116
Peirao do Pontillón, O	116
Peixiña, A.	106
Pelaios, Os.	106
Pelargueiro, O	106
Penedo Furado, O	107
Penedo, O	107
Pereiras, As.	107
Pereiriña, A	107
Pereiro, O.	107

Pichorro, O	108
Pinal da Cerca, O.....	109
Pinal, O	109
Pino Manso, O.....	109
Pociño, O.....	109
Poldres.....	110
Pombal, O	110
Ponte da Paravea	111
Ponte das Salinas	111
Ponte do Río de Gonzas.....	111
Ponte dos Pumariños	111
Ponte Vella, A	111
Ponte, A	111
Pontillón, O	112
Poulo, O.....	112
Poza das Rans, A	113
Pozo Cabalo, O	113
Pozo de Poldres, O.....	114
Pozo do Severino, O	114
Pozo dos Cataplíns, O	114
Pozo, O	114
Pozos, Os.....	115
Prado Novo, O.....	115
Prados	115

●●●●●●●●●● Índice

Presa da Agueira	116
Presa da Fonte da Cal	116
Presa da Laxe	116
Presa das Fontes	116
Presa das Torres	116
Presa de Baños	116
Presa de Talliños	116
Presa do Chosco	116
Presa, A	115
Pumariños, Os	116
Rabisacal, O	117
Rapadouro, O	118
Raposo, O	118
Redondos	119
Redondos do García	119
Redondos dos Alambres	119
Rego das Barxas, O	120
Rego Loureiro, O	120
Rego, O	120
Regueira, A	120
Regueiro de Cartas, O	121
Regueiro de Gandra, O	121
Regueiro dos Pobrizos, O	121
Regueiro, O	121

Reguengo, O	121
Requeixo, O	122
Resteba, A	122
Revolta, A	123
Revoltiña do Freixo, A	123
Rial	123
Rial de Mato, O	123
Rial Pequeno, O	123
Río da Táboa, O	124
Río de Barcos, O	125
Río de Gonzas, O	125
Río de Rial, O	124
Río de Sanín, O	124
Río do Pazo, O	124
Río Verde, O	127
Rodeira de Afora, A	127
Rodeira de Arriba, A	127
Rodeira, A	127
Roliña, A	127
Romeu, O	128
Roupeiro, O	129
Rozadiña, A	129
Sáides	130
San Antonio, O	130

● ● ● ● ● ● ● ● ● Índice

Sancholo, O	131
Sandrigo, O	131
Sanín	132
Sanín Grande	132
Santas de Abaixo, As	133
Santas do Carreiro, As	133
Santas do Sancholo, As.	133
Santas, As.	133
Santiña, A.	133
Sárdomas, As	134
Seca, A.	135
Sequeiros,.	135
Serán, O.	136
Simona, A.	136
Souto Novo, O	136
Táboa, A.	137
Tallaríns, Os.	137
Talliño do Freixo, O	138
Talliños, Os	138
Tallo do Castañal, O.	53
Teixugueiras, As	139
Tendal de Bras, O.	139
Tendal, O.	139
Tomada da Torre, A	140

Tomada de Costelas, A.	140
Tomada do Médico, A.	140
Tomada do Muíño, A.	140
Tomada dos Coellos, A.	141
Tomada, A.	140
Tomadas do Areeiro, As.	32
Tomadas do Arieiro, As.	140
Tomadas do Pazo, As.	140
Tomadas Novas, As.	140
Tomadas Vellas, As.	140
Tombo da Igrexa, O.	141
Tombo, O.	141
Topete, O.	141
Torreiro, O.	142
Torres, As.	142
Toxeira, A.	142
Tras das Ceñas.	54
Tumbiño da Aguieira, O.	27
Ufas, As.	143
Veiga da Viña, A.	144
Veiga Grande, A.	144
Veiga, A.	144
Vesada, A.	145
Vía Crucis da Rodeira.	42

●●●●●●●●●● Índice

Vimbieiros, Os	145
Vimbios, Os	145
Viña Alta, A	146
Viña da Madorra, A	134
Viña da Veiga, A	144
Viña das Pereiras, A	108
Viña de Comesaña, A.	146
Viña do Cocho, A.	58
Viña do Poste, A.	146
Viña do Roque, A.	146
Viña Nova, A	146
Viña Vella, A	146
Viñas do Tombo, As	146
Viragaia, A	146
Viveiro, O	147
Volta da Gabaneta, A	147
Volta do Sevilla, O	147
Xan Cereixo, O.	148
Xangueira, A.	149
Xepemiguel, O	148
Xunqueira Grande, A	149
Xunqueira, A	149
Xunqueiras, As	149

9. Os Alcumes da parroquia na toponimia.	151
9.1. De apelidos	152
Acuña.	151
Baladrón.	152
Calzada	151
Camiño	151
Carreira	152
Caietano.	151
Costas.	151
Gandra.	151
Grande.	151
Hermida.	151
Iglesias	151
Llanderas	152
Meijide.	152
Monroi.	151
Novas.	151
Piñeiro	151
Pintos.	153
Reinaldo.	153
Ricoi.	154
Rodríguez.	151
Rouco.	154
Sangiao	151

9.4. Eivas e defectos	160
Cagallón, O	160
Callán, O	160
Callana, A	160
Canelas, O	160
Colludo, O	161
Jachía, O	161
Jaipaises, O	161
Macanas, O	162
Moxenas, O	162
Patela, A.	162
Patitas, O	163
Rabioso, O	163
Rato, O.	163
Zaragallas, O	163
9.5. Por blasfemar	164
Caravillas, O	164
Purgatorio, O	164
9.6. Oficios	164
Arginas, Os.	164
Canteiro, O	164
Carboeiro, O	165
Caseiras, As	165
Caseiro, O	165

Cabanón, O	169
Cabeza de Pito, A.	151
Cabezas, O.	170
Cafona, A.	151
Cagapita, A.	170
Caghetillo, O	151
Calandra, A	151
Canete, O.	151
Chaplota, A	170
Charragela, A	151
Chicheliña, A.	151
Chidiñas, A.	151
Chinita, A.	151
Chorona, A.	151
Chute, O	170
Despegaorellas, O	151
Fanito, O	151
Fatigas, O.	151
Feto, O.	151
Franselina, A	151
Heredera, A	151
Inflacáns, O	170
Lapatoro, O	170
Ligero, O	151

●●●●●●●●●● Índice

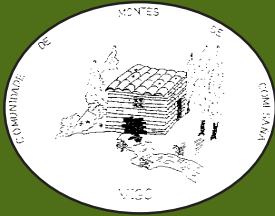
Marica, O.	151
Marrola, A.	151
Matiña, A.	151
Mimoso, O.	151
Pataias, Os.	170
Paxuriño, O.	170
Perero, O.	151
Pesetas, O.	170
Pita Cagada, A.	170
Pita Choucha, A.	170
Planchado, O.	151
Pixel, O.	169
Pulido, O.	151
Quica, A.	151
Reina, A.	170
Sapa, A.	170
Sesa, A.	170
Tía Gena, A.	170
Tía Pepa, A.	170
Tolo, O.	151
Twist, O.	151
10. Apéndice_fotográfico.	171
11. Bibliografía.	189

12. Archivos..... 193

13. Agradecimentos 195

O curso do río Lagares ou Sárdoma cruza silandeiro baixo Balaidos antes de chegar ás Barxas Grandes, Poldres, O Angueiro e Medinas, dende onde vai encaixado entre terras húmidas ata a súa desembocadura na Foz, despois de Muíños. Neste tramo final en que amainan as súas salvaxes augas, únese ao mar logo de atravesar Comesaña, parroquia do concello de Vigo, obxecto da recollida de toponimia que hoxe presentamos. Parte da nosa memoria queda agora a salvo. Evitamos que, dalgún xeito, se perderan para sempre centos de nomes que puideron quedar baixo o mato do descoñecemento, como muíños, levadas, fontes e presas baixo as silvas.

SERVIZO DE PUBLICACIÓNS

**CONCELLO
DE VIGO**

Área de Normalización Lingüística
Universida de Vigo